

İçindekiler Tablosu

<u>I. Mevlevîlikte Mûsikî ve Mûsikîşinas Mevlevîler</u>	2
<u>1. Mevlevî Bestekârlar</u>	3
<u>2. Mevlevî Kudümzenbaşılar, Âyinhanlar</u>	5
<u>3. Mevlevî Neyzenler</u>	6
<u>II. Mevlevîlikte Şiir ve Mevlevî Şairler</u>	8
<u>Mevlevî Şâirleri</u>	10
<u>III. Mevlevîlikte Hat Sanatı ve Hattat Mevlevîler</u>	12
<u>Mevlevî Hattatlar</u>	12
<u>IV. Diğer Sanat Dalları ve Mevlevîler Mevlevîlikte Resim, Tezhib, Nakş ve Ressam, Müzehhib, Nakkâş Mevlevîler</u>	13
<u>Dipnotlar</u>	16

Yrd. Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

I. Mevlevîlikte Mûsikî ve Mûsikîşinas Mevlevîler

Dînî mûsikî; câmi mûsikîsi ve tasavvuf mûsikîsi diye ikiye ayrılır. Tasavvuf mûsikîsi de; Mevlevî mûsikîsi, Bektaşî mûsikî ve diğer tarikatlardaki mûsikî diye üç grupta mütalâa edilmiştir. ¹

Tarikat toplulukları içinde musîki ve semânın bir vecd unsuru olarak zikir meclislerinde, Mevlânâ döneminde ve ondan önceki dönemlerde var olduğu bilinmekle birlikte, ² daha sonra Mevlevî mûsikîsi diye isimlendirilecek olan mûsikînin, Mevlânâ ile başladığı hususunda bütün kaynaklar ittifak etmektedirler. ³ Bu mûsikî, Mevlevî semânının icrâsı için meydana gelmiş olduğundan, semâ mukabelelerinin başladığı devirden itibaren -ki bu gün ki tertibiyle olmasa bile Mevlânâ döneminde önceden tasarlanmamış zamanlarda semâ yapıldığı bilinmektedir- var olmuştur. ⁴ Mevlânâ'nın meclislerinde neyzenlerin, rebabzenlerin ve hânendelerin olduğunu da, Eflâkî başta olmak üzere diğer menâkıb kitapları bildirilmektedir. ⁵

Mevlânâ'nın Mesnevî'nin ilk beyitlerinde, “ney”e yer vermesi, sazlıktan koparılan neyi, asıl vatanından ayrılan “ruh” olarak takdim etmesi ve bununla Rabb'ine kavuşmanın hasretini çeken “insan-ı kâmil”i remz etmesi de, Mevlevîlikte mûsikînin ehemmiyetine katkı yaptığı düşünölmüştür. ⁶

Sultan Veled devriyle birlikte semâ' meclislerinde, bestelenen âyinler okunmaya başlanmıştır. Mevlevî mûsikîsinin kendisi olan âyinler denince; “mülga mevlevîhânelerde çalınıp okunan eserler” manası anlaşılır. Bu eserler Klasik Türk Mûsikîsi sistemi dahilinde, dînî duygulara tercüman olacak üslupta bestelenmiş “âyin-i şerifler” ⁷dir.

Bu âyin-i şerifler de tarihî seyirleri içerisinde; Itrî'ye kadar, Itrî'den İsmâil Dede'ye kadar ve İsmâil Dede sonrası olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Üç ayrılan bu süreçte, Mevlânâ'nın yolundan gidenlerce belirlenen tarikat erkân ve âdâbı gibi âyin şekli de, onun fikir ve işâretlerinin ilhâmı ile oluşmuştur. Mevlevîlikte semâ' törenleri esnasında, sadece ism-i Celâl (Allah) kelimesinin tekrarıyla zikredilmiş, zikir sessizce gerçekleştirilmiştir. Âyinde bu zikir duyulmadığı, yalnızca icrâ edilen mûsikî duyulduğu için, Mevlevîlikte mûsikî bu açıdan da önem kazanmıştır. Öteki tarikat âyinlerinde kullanılmayan ney, rebâb, tanbûr, ûd gibi sazların kullanılması da Mevlevî mûsikîsinin ayırt edici özelliklerindedir. ⁸

Mevlevî mûsikîsi, yukarıda verdiğimiz tarihi seyir içerisinde XIX. asra gelinceye kadar mevcut bütün dergâhlarda, âyin günleri semâ' meclislerinde icrâ edilmiştir. ⁹

XIX. asrın ilk yarısında Türk mûsikîsi tabii seyrini devam ettirerek en yüksek derecesini bulmuştur. Bu dönem içerisinde mûsikînin bu derecelere gelmesinde, kendisi de bir mûsikîşinas olan, yapmış olduğu besteler tüm mûsikî çevrelerince bilinen III. Selim'in, mûsikîşinaslara karşı büyük teveccüh göstermesi ve onları himaye etmesi, bu sanatın ülke dahilinde yükselmesinde büyük bir amil olmuştur. O'nun döneminde bu sahada, Türk Mûsikîsi'nin büyük ustası İsmâil Dede Efendi gibi bir dâhî yetişmiştir. Yine bu dönemde II. Mahmud'un da mûsikîşinaslara karşı daima taltifkâr tavırlar içinde olduğunu, kendisi her ne kadar III. Selim gibi bestekar olmasa da, sarayda tertip ettiği küme fasıllarında mûsikîşinas şeyhleri ve dervişleri görmekten büyük mutluluk duyduğu bilinmektedir. ¹⁰

Dînî mûsikî alanında XIX. asırda bilhassa Mevlevî mûsikîsi, özellikle âyin besteciliğinde

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

büyük bir gelişme içindedir. Bu asır öncesi dönemlerde, Mevlevî âyinlerinin miktarı 3-5 sayısı ile mahdut iken, XIX. asırda bu tarz dînî bestelerin sayısı 56'ya çıkmıştır.¹¹ Mevlevî mûsikîsinin de bu asırda bu dereceye yükselmesinde, Mevlevîliğe karşı özel ilgileri bulunan devrin Osmanlı padişahlarından III. Ve II. Mahmud'un büyük tesirleri olmuştur. II. Mahmud'un oğlu olan Sultan Abdülaziz de hatt ve mûsikîye karşı aşırı ilgisi bulunan bir padişah'tır. İ. Mahmud Kemal'in padişahın başkatibi Atıf Bey'den naklettiğine göre; mûsikîşinaslığı ön plana çıkmış, her saza aşına ise de tarikatı-ı Mevlevîyyeye muhabbetinden dolayı ney üflemeye meraklıdır.¹²

Mevlevîliğe karşı büyük bir ilgisi bulunan ve kendi icadı olan "Sûzîdilârâ" makamıyla bir Mevlevî âyini besteleyen III. Selim, kendi döneminin mûsikîşinas Mevlevî şeyhlerinden Ali Nutkî Dede ve Abdülbâkî Nâsır Dede'ye daima teveccühkâr davranmıştır. Abdülbâkî Nâsır Dede'nin de bestelemiş olduğu iki eserini III. Selim'e ithaf etmesi de, padişah'tan gördüğü büyük ilgi sebebiyledir. Ayrıca gerek III. Selim gerekse II. Mahmud'un mevlevîhânelere sürekli devam etmeleri, "marifet iltifata tabidir" sözü gereğince, bu dergâhlardaki mûsikî faaliyetlerinin artmasında önemli bir âmil olmuş, bu asırda değerli bestekarların, kudûmzenlerin ve neyzenlerin yetişmesini temin etmiştir.¹³

XIX. asırda lâdînî mûsikîde de, daha ziyade Mevlevîler gelişme göstermiştir. Abdülbâkî Nâsır Dede, bu mûsikî tarzında da önde gelen Mevlevîlerdendir. Dînî mûsikîdeki maharetini bu alanda da sergileyen Nâsır Dede, bir takım terkipler bulmuş, bir nota icat etmiş ve "Tedkîk u Tahkîk" isimli mûsikî nazariyatından bahseden bir eser telif etmiştir.¹⁴ Yine bu asırda dîni ve ladîni alanda mahir olan iki mühim simadan biri bestekar İsmâil Dede Efendi, diğeri ise asrın sonlarına doğru yetişen Zekâî Dede'dir.¹⁵

S. Nuzhet Ergun'un tespitlerine göre; bu asırda Mevlevî mûsikîsindeki hakim ruh, tamamıyla "İslâmî" bir mahiyet arz etmektedir. Mevlevîlikte akîde bakımından diğerkarîkatlere uymayan hiç bir yön mevcut değildir. Tekke ve Mevlevî mûsikîsi'nde ancak sanat farkı vardır. Tekke mûsikîsi daha çok tekke edebiyatına denk bir şekilde devam etmiş, Mevlevî mûsikîsi ise, Mevlevî edebiyatında olduğu gibi "klasik" bir çizgide varlığını sürdürmüştür.¹⁶ Mevlevî mûsikîsinin intişar ettiği yerler Mevlevî tekkeleri olmuş, başta İstanbul olmak üzere bütün Mevlevî dergâhları bir konservatuar görevi yapmış ve bu merkezlerden, bestekarlar, kudûmzenler ve neyzenlerle birlikte diğerkarîkat mûsikîşinaslar yetişmiş, Mevlevî olmayan mûsikî mensupları da buralardan faydalanmıştır.¹⁷

1. Mevlevî Bestekârlar

XIX. asırda mevlevîhânelerden İsmâil Dede Efendi olmak üzere, bir çok Mevlevî bestekâr yetişmiş, bu dönemde bilhassa bestelemiş oldukları âyin ve ilahileriyle meşhur olmuşlardır. XIX. asır başlarında vefat eden Ali Nutkî Dede bu bestekârlardan biridir.¹⁸

Ali Nutkî Dede meşîhati müddetince Mevlevî tarihinde, Hammâmîzâde İsmâil Dede Efendi, Vak'anüvis Pertev Efendi, Mehmed Said Hâlet Efendi, şuarâdan Hayret Efendi, Süleyman Neşâti ve Musahib Seyyid Ahmed Ağa gibi, mûsikî ve edebiyat alanlarında ün yapmış bir çok kişinin yetişmesine, dergâha intisap ederek veya muhip sıfatıyla, birçok zevatin Mevlevî terbiyesi almasına önder olmuştur.¹⁹

Yine bu asrın kıymetli bestekarlarından biri de, Abdülbâkî Nâsır Dede'dir. (ö. 1236/1820) Kaynaklarda kendisinden tâzizle bahsedilen Abdülbâkî Nâsır Dede'nin meclislerinde

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVÎLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

bulunmak bir mazhariyet sayıldığı belirtilmektedir.²⁰ Meşihatte bulunduğu dönem içerisinde Yenikapı Mevlevîhânesi'ni tam anlamıyla mûsikî konservatuarına dönüştürmüş, Türk mûsikîsi konusundaki derin bilgisi nedeniyle dergâhta geniş bir sanat çevresi oluşmuştur. Dede Efendi'ye ney ve dinî mûsikîsi dersleri vermiş ve II. Mahmud zamanında padişahın huzurunda icrâ edilen küme fasıllarında bulunmuştur. Bestelemiş olduğu mûsikî eserleri ve bu alanda telif ettiği kitaplarıyla klasik ve Mevlevî mûsikîsinde yed-i tûlâ kabul edilmiştir.²¹

XIX. asırda yetişmiş önemli bestekarlardan biri de, yine Yenikapı Mevlevîhânesi'nin bu dönem şeyhlerinden Abdurrahim Kühî Dede'dir. Abdurrahim Dede, "Kühî" malasıyla sınırlı sayıda bazı şiirler de yazmıştır. Fakat onun asıl kıymeti mûsikî sahasındadır. Şiirlerinde daha çok tasavvufî konuları ele alan Abdurrahim Dede, şiirlerini bir divanda toplamamıştır. Tabii bir ses güzelliğine sahip olan Abdurrahim Dede, bestelediği dînî ve dînî olmayan eserler ve yetiştirdiği talebeleriyle zamanının en önemli mûsikî üstadlarından kabul edilmiştir. Yetiştirdiği talebeleri arasında Galata Mevlevîhânesi kudümzenbaşısı Derviş Mehmed'le, III. Selim'in musahibi Ahmed Ağa en meşhurlarıdır.²²

Onun talebelerinden, mûsikîye karşı aşırı istidadı ve meyli olan Musahib Ahmed Ağa, Mevlevî olduktan sonra bütün mûsikî bilgisini makamât-ı mevlevîyyeye sarf ederek Hicâz, Nihâvend ve Sabâ makamında âyin bestelemiş ve III. Selim'in huzurunda okumuştur. Dinlediği bu bestelerin tesiriyle de III. Selim, meşhur Sûz-i Dilârâ makamını ihdas ederek bir âyin bestelemiştir ki, bu âyin daha sonra Yenikapı Dergâhında okunagelmıştır.²³

Abdurrahim Dede'yi, gayet tesirli ve güzel sesi, mûsikîye ileri derecede meyli sebebiyle "fenn-i mûsikîde ikinci Fârâbî" sıfatıyla tanımlayacak kadar ileri gidenler de olmuştur.²⁴

Bu asrın bir başka Mevlevî bestekarı da, Hemdem Çelebi döneminde Mısır Mevlevîhânesi şeyhliği yapan Mustafa Nakşî Dede'dir (ö. 1270/1853). Nakşî Dede, mûsikî alanında meşhur neyzen Subhi Bey'i yetiştirmiştir. S. Nuzhet Ergun'nun naklettiğine göre; Nakşî Dede'nin bu gün sadece bir mûsikî eseri mevcuttur.²⁵

XIX. asırda Mevlevî bestekarlar denince hiç şüphesiz ki en önemli şahsiyet Hammamîzâde İsmâil Dede Efendi'dir. Mûsikîye yatkınlığı, onun kendini Yenikapı Mevlevîhânesinde bulmasına neden olmuş ve dergâh şeyhi Ali Nutkî Dede'den mûsikî dersleri almaya başlamıştır. Ali Nutkî Dede'ye intisab ederek çileye soyunup, semâ' meşkine başlamış fakat çilesini tamama erdirememiştir. Çilede iken bestelediği "Zülfündedir benim baht-ı siyahım" bûselik şarkısı, hızla İstanbul mûsikî meraklıları arasında yayılmış, hatta padişah III. Selim'in kulağına kadar gitmiştir. III. Selim de saraya çağırıp, "Musâhib-i şehriârî" unvanıyla ödüllendirmiştir.²⁶

S. Nuzhet Ergun, Dede Efendi'nin mûsikîşinaslığını değerlendirme babında şunları söylemektedir: "Dede, yalnız kuvvetli bir bestekar değil, Türk Mûsikî Tarihi'nin hakîkî bir üstadı vasfıyla tanınmıştır. Devrinde onun kadar mahfuzâtı çok olan ve eslâfın eserlerini onun kadar mükemmel bir sûrette öğrenmiş olan şahsiyet pek nâdirdir denebilir."²⁷

Yılmaz Öztuna da, Dede Efendi ismiyle hazırladığı ve onu bütün yönleriyle inceleyen eserinde, onun Türk mûsikîsindeki yerinden bahsederken; "Türk mûsikîsinde İsmâil Dede'nin XVIII. ve XIX. asrın tamamında yetişen bestekârların en büyüğü olduğu üzerinde anlaşmazlık yoktur. Daha tam bir ifadeyle, İtrî (1638-1712) ve Arel (1880-1955) arasında yetişenlerin en büyüğü olduğunu söylemek gerekir. Muazzam dehasını görebilmek için, hangi formlarda neler yaptığını gözden geçirmek lazımdır." demektedir.²⁸

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

Dede Efendi arkasında başta yine Türk mûsikîsinin meşhur bestekarı Dellalzâde Hacı Hafız İsmâil Efendi (ö. 1316/1898) 29 olmak üzere Hacı Arif Bey ve Zekâî Dede'ye varıncaya kadar bir çok talebe yetiştirmiştir.³⁰

Yine bu asrın Mevlevî mûsikîşinaslarından biri bestekar Behlül Efendi'dir (ö. 1313/1895). Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Salahaddin Dede'ye genç yaşta intisab etmiş, mûsikî tahsiline bu yaşta başlamış ve İsmâil Dede'den istifade etmiştir. Fakat onun asıl hocası mezkûr dergâhın neyzenlerinden Musa Dede'dir. Sesi güzel, mahfuzâtı bol, kuvvetli bir mûsikîşinastır.³¹

Mevlevî Hafız Mehmed Zekâî Dede de bu asırda yetişen mûsikîşinas bestekarlardan biridir. Dede Efendi'den de dersler alan Zekâî Dede, bir ara Mustafa Fazıl Paşa'nın yanında Mısır'a gitmiş ve orada da Şeyh Şahab isminde bir mûsikîşinastan dersler almıştır. 1285/1868 yılında Yenikapı şeyhi Osman Salahaddin Dede'ye intisab ederek Mevlevî olmuştur. Her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri dergâha devam ederek âyin okumuştur. 1300/1882 Dârü's-şafaka Mûsikî Muallimliği'ne tâyin edilmiş, 1302/1884'de de Bahariye Mevlevîhânesi kudümzenbaşılığına getirilerek, "Dede" unvânı verilmiştir. Hayatının sonuna kadar bu vazifeyi ifâ etmiş ve 1315/1897'de vefat etmiştir.³²

Zekâî Dede Türk mûsikîsinde "Hoca" unvanını almış tek şahsiyettir. Onun dînî eserleri arasında en büyüklerini Mevlevî âyinleri teşkil etmiştir. Dede Efendi gibi çok eser vermiştir.³³ Zekâî Dede'nin fevkalade süratli besteler meydana getirdiği de meşhurdur. Dede'nin en önemli eseri olan talebeleri de şunlardır: Başta oğlu Hâfız Ahmet Efendi (Irsoy) (ö. 1943)³⁴, Beylikçizâde Ali Aşki Bey, Hüseyin Fahreddin Dede, Şevki Bey, Ahmed Avni Konuk, Dr. Suphi Ezgi, Muallim kazım Uz, Dr. Arif Ata ve Rauf Yektâ.³⁵

Yenikapı Mevlevîhânesi'nin bu asırdaki son şeyhi Mehmed Celaleddin Dede, dînî mevzularda edebiyatta ve bilhassa tasavvuf ile mûsikîde ihtisas sahibi bir Mevlevî şeyhidir. Bestekâr, Tanbûrî ve mûsikî alanında Atâullah Dede ve Hüseyin Fahrettin Dede ile birlikte Türk mûsikîsinin ses sistemi üzerine yaptığı çalışmaları ile tanınmıştır.³⁶ Mehmed Celaleddin Dede, mûsikîyi ve tanbûru, İsmet Ağa, Büyük ve Küçük Osman Beyler'le, meşhur Bestekar Niğoğos'tan öğrenmiştir.³⁷ Yine bu asırda yaşayan Mevlevî bestekârlardan Arif Hikmet Dede (ö. 1291/1874), 1254/1838-1291/1874 yılları arasında Üsküdar Mevlevîhânesinde şeyhlik yapmıştır. Mâhurdan bir âyin-i şerif bestelemiş fakat unutulmuştur.³⁸

Bu asırda yetişmiş bir başka Mevlevî bestekar da, Hacı Haşim Bey'dir. Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Nazif Dede ve Eyüb Bahariyesi karşısında Bektaşî şeyhi Hafız Baba'ya intisablı olan Haşim Bey, Dede Efendi ve Dellalzâde İsmâil Efendi'den mûsikî dersleri almıştır. Çeşitli makamlarda değerli eserleri ve Haşim Bey Mecmuası adıyla bilinen bir şarkı mecmuasının var olduğunu Mahmud Kemal İnal aktarmaktadır.³⁹

2. Mevlevî Kudümzenbaşılar, Âyinhanlar

Mevlevîhânelerde icrâ edilen Mevlevî âyinleri esnasında en mühim vazifeyi yerine getirenler hiç şüphesiz ki, kudümzenbaşılardır. Mevlevî mûsikîsine ve bu mûsikîde kullanılan usullere vakıf olmaktan başka, kudüm usüllerini de hakkıyla vuran bu Mevlevî mûsikîşinasların, Türk mûsikîsinde kıymetli sîmâlar olduklarını belirtmek gerekmektedir.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

XIX. asır Mevlevî mûsikîsi içinde meşhur olmuş bir çok kudümzenbaşı vardır. Seyyid Hafız Efendi, bu asrın ilk yarısında meşhur olan kudümzenlerdendir. Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde kudümzenbaşılık yapmış ve 1224/1809 yılında vefat etmiştir.⁴⁰

Mehmed Dede,⁴¹ Arif Dede (ö.1302/1884)⁴² ve Mehmed Hüsameddin Dede (ö.1320/1884)⁴³ bu asrın değerli kudümzen başılarından.

Bu asırda yetişmiş bir başka Hüsameddin Dede daha vardır ki, o da kudümzenbaşılık sıfatı ile şöhret bulmuştur. Hüsameddin Dede'nin bestekarlık, âyinhanlık yönü de varsa da asıl şöhreti kudümzenbaşılığı ile. 1318/1900 senesinde vefat etmiştir.⁴⁴

XIX. asrın ikinci yarısında meşhur olan kudümzenbaşılardan biri olan Râif Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi'nin meşhur şeyhlerinden Ali Nutkî, Abdülbâkî Nâsır Dede ve Kühî Abdurrahim Dede ile amca çocuklarıdır. 1321/1903 senesinde vefat etmiş ve Bahariye Mevlevîhânesi'ne defnedilmiştir.

Râif Dede, okuyuşuyla ve idâredeki muvaffakiyetiyle tanınmış, muasırları arasında en iyi kudümzenbaşı olarak şöhret bulmuştur. Âyinleri de en doğru bilenlerden kabul edilmiştir.⁴⁵

Yukarıda ismi geçen kudümzenbaşılardan başka muhakkak ki, mevlevîhânelerin olduğu her şehirde şöhret sahibi, mâhir, mûsikîşinas mevlevîler vardır. Fakat bunların çoğu ile ilgili bilgiler kaynaklara geçmediği için şimdilik onlarla ilgili bir şey söyleyemiyoruz. Yalnız bu konuda İstanbul Mevlevî dergâhlarında vazife yapanlar, isim ve maharetlerinin kaynaklara geçmesi hususunda şanslı olmuşlardır.

Yine XIX. asırda isimleri âyinhan olarak tespit edilmiş ve kaynaklara geçmiş olan Mevlevî âyinhanlar da şunlardır:

Kanber Dede, Bestekar Hüsam Dede ve Gelibolu ve Mısır şeyhi Azmî Dede. Özellikle Mısır Mevlevîhânesi şeyhi Azmî Dede (ö. 1311/1893), Mevlevî âyinlerinin İstanbul, Mısır, Gelibolu gibi merkezlerde yayılmasında büyük amil olmuştur. Âyinhanlığı yanında alim bir zat, bazı şiirler kaleme alacak kadar şair ve neyzen. Dini mûsikîyi her yıl İstanbul'a geldikçe İsmâil Dede'den meşk etmiştir. Gerek Gelibolu, gerekse İstanbul ve Mısır'da bir çok talebe yetiştirmiştir.⁴⁶

3. Mevlevî Neyzenler

XIX. asırda bir çok değerli neyzen yetişmiştir. Daha önceki asırlarda daha çok Mevlevî tekkelerinde veya küme fasıllarında yer alan bu çalgı, bu asırdan itibaren diğer tarikat tekkelerinde de üflenmeye başlanmıştır. Mustafa İzzet Efendi, Hammamizâde Üsküdarlı Osman Bey (Kâdiri), Musahib Said Efendi, Üsküdarlı Salim Bey (Sa'dî), Şeyh Halim Efendi (Rifaî) ve Zâkir Göbel Mehmed gibi Mevlevîliğe intisabı olmayan isimler de ney çalmakla meşhur olmuşlardır.⁴⁷

Fakat daha çok Mevlevîlere ait olan ney, bu dergâhlarda bir çok neyzenin yetişmesine sebep olmuştur. Bunlardan biri XIX. asrın maruf neyzenlerinden Kütahyalı Mehmed Dede'dir. Kütahya Mevlevîhânesi'nin neyzenbaşısıdır ve 1220/1805 yılında vefat etmiştir.⁴⁸

Yine Yenikapı Mevlevîhânesi neyzenbaşısı Mücellid Derviş Mustafa (ö. 1223/1808),

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

Rumeli eşrafından İsmâil Efendi (ö. 1220/1805), Beşiktaş ve Galata Mevlevîhânesi neyzenbaşısı Derviş Mehmed Emin (ö. 1227/1812) bu devrin önemli neyzenlerindedir.⁴⁹

Bu arada ismi Mevlevî bestekarlar kısmında geçen Abdülbâkî Nâsır Dede'yi de ünlü neyzenler arasında zikretmek gerekir. XIX. asrın en bilinen neyzeni Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Mehmed Said Dede'dir (ö. 1270 / 1853). Mûsikî alanında, özellikle neyzenlikte zamanının üstatlarından kabul edilen Mehmed Saîd Dede, ilm-i ma'neviyedeki yüksek derecesi ile de dikkat çekmiştir. Oğulları Üsküdarlı Neyzen Salih Bey (ö.1304/1886)⁵⁰ ve Yusuf Paşa'yı (ö.1301/1883)⁵¹ ve kardeşi Salih Dede'yi yetiştirmiştir. Oğlu Neyzen Yusuf Paşa ve kardeşi Neyzen Salih Dede, "Mızıka-i Hümâyûn"da görev yapmışlardır.⁵²

Yine bu asrı idrâk eden ve neyzenliği ile meşhur olan bir Mevlevî de İsmâil Dede'dir. Tahminen 1275-1280/1858-1863 yılları arasında vefat etmiştir. İsmi sık sık İsmâil Dede Efendi ile karıştırılan ve devrinin en mümtaz üstadı olarak tanınan Deli İsmâil Dede, bir çok neyzen yetiştirmiştir ki, bunlardan en meşhuru Kozyatağı Rifai tekkesi şeyhi Halim Efendi'dir.⁵³

XIX. asrın ortalarında neyzenlik yönü ile bilinen Mevlevîlerden biri de Nizameddin Dede'dir. (ö. 1286 / 1870)⁵⁴ Bu isimler arasında neyzenliği ile bilinen Gelibolu Mevlevîhânesi neyzenbaşısı Ziya Dede (ö.1298/1889), Yenikapı Mevlevîhânesi kudümzenbaşısı Ahmed Hüsameddin Dede'nin oğlu Cemal Dede (ö. 1317/1899) ve Galata, Üsküdar ve Bahariye mevlevîhânelerinde görev yapan Aziz Dede de (ö.1323/1905) vardır.⁵⁵

Konyalı Hasib Dede (ö.1287/1871), hem şair, hem ressam hem de neyzenidir.⁵⁶ Bahariye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahrettin Dede (ö.1329/1911), bu asrın son yarısının meşhur neyzenlerindedir. Akif Paşa'nın "tıfl-ı nâzenim unutmam seni" mısrasıyla başlayan türküsünü besteleyen ve birkaç şarkı vücûda getiren Hüseyin Fahreddin Dede'nin en mühim eser Acemaşırın Âyini'dir.⁵⁷ Batı Notası öğrenen Fahreddin Dede, Chopen'in eserlerini çalabilecek kadar da Avrupa müziğine de vakıftır.⁵⁸

Bestelediği Acemaşırın Âyini, Mevlevî mûsikîsinin son dönem Osmanlı kültüründe vardığı aşamayı göstermesi açısından önemli kabul edilmiştir.⁵⁹ Hüseyin Fahreddin Dede'nin mûsikî alanındaki başarısı XIX. yüzyılın sonlarına doğru Bahâriye Mevlevîhânesi'ni, İstanbul'un belli başlı mûsikî merkezlerinden biri haline getirmiş ve aralarında Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Celaledin Dede, Galata dergâhı şeyhi Atullah Dede'nin de bulunduğu ve Hafız Şevki Bey, Medenî Aziz Efendi, Tanbûrî Kemal Bey, Yeniköylü Hasan Efendi, Bolahenk Nûri Bey, Dr. Süphi Ezgi ile Rauf Yekta gibi tanınmış devrin mûsikî üstadlarının da katılımlarıyla fasıllar meşkedilmiştir.⁶⁰ Kendisinden sonra XX. yüzyılın en önemli bestekâr ve mûsikîşinaslarını yetiştirmiştir. Bunlar arasında Mevlevî olanlar şunlardır: Udî Mehmed Sabri Efendi (ö 1914),⁶¹ Mehmed Raûf Yektâ Bey (ö. 1935),⁶² Ahmed Avnî Konuk (ö. 1938),⁶³ Şeyh Rıza Efendi,⁶⁴ Kazım Uz,⁶⁵ Şeyh Osman Dede.⁶⁶ Zekâizâde Ahmed Nureddin, Telgraf Nezâreti memurlarından Râşid Efendi, Doktor Subhî ve Arif Beyler, Münir Kökden, Sabri Efendi, Nurullah Kılıç ve Neyzenbaşı Cemal Dede'dir.⁶⁷

Bu devrin nâthanlıkta ve neyzenlikte şöhret bulmuş bir diğer Mevlevî ismi de Galata Mevlevîhânesinin son şeyhi Ahmed Celaledin Dede'dir. Kudümzenlik, neyzenlik, na'thanlık, âyinhanlık, gibi muhtelif sahalarda başarı gösteren Dede'nin bir çok talebesi vardır.⁶⁸ Tekkeler kapatıldığı da ise Yenikapı Mevlevîhânesi'nin neyzenbaşısı aynı

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

zamanda hattat olan Emin Dede'dir. (ö. 1945)⁶⁹ Emin Dede'den önce ise aynı dergâh neyzenbaşılığı görevini neyzen deli Salih ve Cemâl Efendi yürütmüştür.⁷⁰

Galata Mevlevîhânesi şeyhlerinden Ataullah Dede'nin (1328/1910) de, kanun ve ud çalmakta fevkalade mahareti olduğunu, Mehmed Ziya Bey, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal'a naklettiği gibi, talebesi Rauf Yekta Bey de bunu doğrulamaktadır.⁷¹

Mevlevî dergâhları yukarıda isimlerini verdiğimiz bestekâr, kudümzen, neyzen ve âyinhanların dışında, XIX. asır içerisinde bazı mûsikî araştırmacılarını da yetiştirmiştir. Bu araştırmacıların başında da Galata Mevlevîhânesi şeyhi Ataullah Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Mehmet Celaledin Dede ve Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahrettin Dede gelmektedir. Bu araştırmacılar mûsikînin bir ilmi olması gerektiğine inanarak, Farsça, Arapça ve Osmanlıca çeşitli eserleri ve edvârı okumaya koyulmuşlardır. Türk mûsikîsinin perdeleriyle aralıkları, makamlarıyla usulleri üzerinde zaman zaman derinlemesine bilgi edinmişlerdir. Böylece sadece araştırma inceleme değil, "aydınlanma" yolunu da açmışlardır. O zamana kadar nota yazısına ihtiyaç duymadan, geleneğin kulağıyla perdeleri, aralıkları bulan icrâcı, makamları gene geleneğin zevkiyle bulan besteci, bu uygulamaların temelli bir açıklamasını, niçinini nasıldığını aramaya, bu tanımlanmamış mûsikîyi yönetip yönlendiren sistemin sırlarını çözmeye girişmişlerdir.

Adı geçen üç Mevlevî mûsikîşinas yoğun çalışmalarını yazılı eserler haline getirme fırsatını bulamamışlar, fakat ortaya koydukları bilgi ve bulgularını Râuf Yekta Bey, Suphi Ezgi, Hüseyin Saadettin Arel gibi talebeleri aktarmışlardır. Böylece yetişen bu grup sayesinde, son asrın mûsikî araştırmacıları ortaya çıkmış ve mûsikî ile ilgili birçok konunun telifi temin edilmiştir.⁷²

Yukarıda gerek bestekarlıkta gerekse kudümzenlik ve neyzenlikte usta derecesinde mahir olan Mevlevîlerin dışında, mevlevîhânelerde ikamet eden derviş ve dedelerin de çoğu da mûsikîşinastır. Bu durumda olan Mevlevîlerle ilgili tezimizin içinde yeri geldikçe bilgiler aktarmıştık.

II. Mevlevilikte Şiir ve Mevlevî Şairler

"Tasavvuf his işidir, gönülde başlar, gönülde ma'kes bulur. Sanat ve sanatın sözlü kolu edebiyat ile onun en soylu kısmını teşkil eden şiir de bu duygu mahsulüdür. Türk şiirinin Anadolu'daki teşekkül ve tekâmül çağına bir göz gezdirilecek olunursa, Mevlânâ'dan sonra Anadolu'da yetişen tasavvuf ehlinin zengin bir edebiyat muhiti ortaya koydukları görülür. Bu muhit içerisinde en müstesna yeri şüphesiz Mevlevî tekkeleri işgal etmektedir."⁷³

Mevlevîlik kültürünün sanat ve edebiyat sahasında zengin motifler taşımış olması, Mevlânâ müntesiplerinin genellikle münevver tabakadan bulunması, onun tefekkür sisteminde şiire büyük önem verilmesi ve daha da önemlisi, şiir yoluyla irşadı bizzat Mevlânâ'nın da şiâr edinmesi,⁷⁴ Mevlevîliğin diğer tarîkatlara nazaran edebiyat hamiliğini daha aktif olarak üslenmesi sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bunda vezin ve kafiyeye bağlanan sözün, daha uzun yaşayan ve daha fazla akılda kalan söz olmasının da etkisi büyüktür."⁷⁵

Duyguyu anlatmak ve muhâtabı iknâ etmekte nesirden kat kat üstün olan şiiri bizzat Mevlânâ kullanmıştır. Mesnevî başta olmak üzere telifâtının çoğunu şiir üslûbuyla yazan

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

Mevlânâ, bunu gerek şiirin tesiri sebebiyle gerekse o dönem Anadolu'da şiirin çok geçerli olduğunu bildiği için yapmıştır.⁷⁶ Buna, Mevlânâ'nın Fîhi Mâ Fîh'te dediği gibi "onu sevenlerin şiiri sevdiklerini ve kendisinden şiir söylemesini istediklerini, bu yüzden şiir söylemeye başladığını"⁷⁷ da ilave etmek gerekmektedir. Mevlânâ'dan sonra Anadolu'da şiir el üstünde tutulmuş ve özellikle Mevlevîler için hayatın bir parçası olmuştur.⁷⁸ Mevlevîler ve mevlevîhâneler ile şiir bütünleşmiş ve işte bu sebeptendir ki, "Osmanlı döneminde sanat hayatında mevlevîhâneler birer mûsikî ve edebiyat okulu olmuşlardır."⁷⁹

Böylece şiirle ünsiyeti olan aydın kesim, tarîkat tercihi yaparken Mevlevîliği tercih etmiş ve Mevlevîlik tarihi boyunca, gerek bu kesimden, gerekse devlet erkanından olan paşalar, beyler ve sanat heveslisi zengin eşraf tarafından tercih edilen ve desteklenen tarîkat olmuştur. Mevlevîliğin tarîkat yapılaşması içerisinde yavaş yavaş şehirlere çekilmesi ve saraya yakın olup, XVII. asırdan itibaren bir devlet tarîkatî görüntüsü vermesi de bu sebebe bağlanabilir.

Ayrıca bizzat bu tarîkatin içinde derviş olarak yetişen Mevlevîler de şiire meyletmişler ve coşkun duygu ve düşüncelerini bu dille ifadeye çalışmışlardır ki, bunda da en etkin sebep, tarîkatin pîrî olan Mevlânâ'nın en önemli eseri olan Mesnevî'yi okuyup anlama gayretidir.⁸⁰ Bu sebeple mevlevîhânelerde, Mesnevî okutma görevi olan mesnevîhanlık mesleği gelişmiştir. Biliyoruz ki, XIX. asır içinde de bu vazife bizzat devlet eliyle desteklenmiş ve Dârü'l-Mesnevîler açılmıştır.⁸¹

Şiir, Mevlevî kültürü içinde öncelikle mevlevîhânelerde canlı tutulmuş, bu müesseselerde görev yapan hemen hemen bütün şeyh ve dedeler, dervişler şiirle yakından ilgilenmişler, hatta pek çoğunun şâir diye anılacak kadar şöhret bulduğunu, bu alanda yazılan şuarâ tezkirelerinden biliyoruz.⁸² Şuarâ tezkirelerinde, Mevlevî olarak zikredilen dîvân şâirlerinin sayısının pek de az olmadığı ve dîvân edebiyatının önde gelen isimlerinden Şeyhulislam Bahaî, Cevrî, Şeyhulislam Yahya, Fasîh Ahmed Dede, Neşâtî Ahmed Dede, Münecimbaşı Ahmed Dede, Nâyî Osman Dede, Receb Enîs Dede, Nefî, Nâilî, Nâbî, Nedîm, Sâkîb Mustafa Dede, İlhamî (III. Selim) ve nihayet Şeyh Gâlib gibi şâirlerin, Mevlevî oldukları bütün edebiyat çevrelerinin ve tezkire yazarlarının malumudur.⁸³

Ayrıca, XIX. asra girmeden birkaç yıl önce vefat eden ve XIX. asrı etkileyen, Şeyh Gâlib'in yakın arkadaşı Esrar Dede (ö. 1211/1796),⁸⁴ yine Şeyh Gâlib'in dervişlerinden Neyyîr Dede (ö. 1225/1810) ve Galata Mevlevîhânesinin aşçıbaşısı Hulusî Dede, Mevlânâ'nın yolunda dîvânlar teşkil etmişlerdir. Yine bu alanda Tanzimat devrinde, dîvân şiirinde en iyi temsilcilerinden Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Nazîf Dede (ö. 1278/1861) ve damadı Avnî Bey (ö. 1300/1883), Mehmed Saîd Hâlet Efendi (ö. 1239/1823), Nâfî mahlaslı Mehmed Abdünnâfî (ö. 1275/1858), Konyalı Şem'î (ö. 1253/1837), Şeref Hanım (ö. 1278/1861), Leyla Hanım (ö. 1263/1847), Ramiz Abdullah Paşa (ö. 1226/1811), Pertev Mehmed Paşa (ö. 1253/1837), Ziver Paşa (ö. 1277/1860), Hakkı Paşa, Nazım Paşa gibi devlet ricâli Mevlânâ ve diğer Mevlevî büyüklerini metheden, dergâhları, sikke-i Mevlânâ'yı, külâh-ı Mevlânâ'yı, sema'ı, neyi öven şiirler yazmışlardır.⁸⁵

Bunlar arasında XX. yüzyılı da idrâk eden Veled Çelebi (İzbudak)'yi, Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'yi, Tahirü'l-Mevlevî (Olgun)'yi, A. Avni Konuk'u, ve Midhat Bahârî Beytur'u da anmak gerekir.⁸⁶

XIX. asır Mevlevîlerinin (Şeyh-Dede-Derviş-Muhib) hemen hemen hepsinin, musiki de olduğu gibi şiir hususunda da, kendi kabiliyetleri mesabesinde bu maharetlerini ortaya

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVÎLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

koyduklarını ifade etsek, pek isabetsiz olmaz kanaatindeyiz.⁸⁷

Mevlevî Şâirleri

XIX. asırda Mevlevî şâirleri ile ilgili bilgi vermeye tarîkatin bu asır başlarındaki mümessili Mehmed Saîd Hemdem Çelebi ile başlıyoruz. Saîd Hemdem Çelebi ile ilgili her ne kadar tezkirelerinde şâir sıfatıyla söz edilmese de, Çelebi, İ. Mahmud Kemal İnal ve Mevlevî çevrelerince şâir kabul edilmiştir.

Kendi zamanında herkes tarafından fazîletli, ârif, kamil bir zât olarak bilinen Mehmed Said Hemdem Çelebi, özellikle Mesnevî'ye vukûfiyeti ve tasavvufâne şerhleriyle dikkat çekmiş,⁸⁸ "Türkçe ve Farsça pek çok şiiri vardır."⁸⁹

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Ali Nutkî Dede ise; meşhâti müddetince Mevlevî tarihinde, Hammâmîzâde İsmail Dede Efendi, Vak'anüvis Pertev Efendi, Mehmed Said Hâlet Efendi, şuarâdan Hayret Efendi, Süleyman Neşâtî ve Musâhib Seyyid Ahmed Ağa gibi, mûsikî ve edebiyat alanlarında ün yapmış bir çok kişinin yetişmesine, dergâha intisap ederek veya muhip sıfatıyla, bir çok zevatın Mevlevî terbiyesi almasına önder olmuştur.⁹⁰ Ali Nutkî Dede ayrıca, zamanının sanat zevkiyle yetişmiş, hat, mûsikî ve şiir dallarında da eserler vermiştir. 1203/1788'de talik hattı ile istinsah ettiği Neşâtî Dîvânı, Süleyman Neşâtî Efendi'nin şiir severler tarafından sürekli hatırlanmasına sebep olmuştur.⁹¹

Bu asırda şâirlik yönüyle de tanınmış Mevlevî şeyhlerinden biri de Yenikapı Mevlevîhânesi postnişini Mehmed Celâleddîn Dede'dir. Şeyhin ârifâne ve âşikâne şiirleri bulunduğunu ve "Şeyhî" mahlasını kullandığını Mehmed Ziyâ Bey nakletmektedir.⁹²

Yine bu asrın önemli şâir Mevlevî simalarından Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Nazif Dede de (1228/1861-62), yazdığı aşıkâne şiirlerle tanınmıştır. Tasavvuf? umdeleri ve klasik Türk edebiyatının teknik ve estetiğini lâyıkıyla yansıtan ve üzerinde durulması gereken muhtevalı şiirleri hâvî orta hacimli bir dîvânı vardır.⁹³ Eserlerinden Ta'rifu's-Sulûk isimli bir risalesi matbudur.⁹⁴

Es'ad Muhammed Dede de, bu asır şâirlerindedir. Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Salahaddin Dede'ye intisab etmiş ve onun ilim halkasına dahil olarak, Fusûs-u Hikem ve Mesnevî okumuş, şeyhinin vefatından sonra, Mesnevî icazetini, Eskişehir Mevlevîhânesi şeyhi Hasan Dede'den almıştır. Daha sonra Fatih Cami'inde Mesnevî, Hâfız Divânı, Pend-i Attâr, Gülistân, Levâyih, Molla Câmî, Gülşen-i Râz ve Sipehsalar okutmuş ve bir taraftan da, Davud Paşa ve Mahmûdiye rüştiyelerinde Farsça muallimliği yapmıştır. 1329/1911 yılında vefat etmiş ve Kasımpaşa Mevlevîhânesi mevlevîhânenin hamuşuna defnedilmiştir. Tasavvufa dair telif ettiği kitapları yanında şiirlerini topladığı Dîvânçe-i Eş'âr isminde bir de dîvânı bulunmaktadır.⁹⁵

Yine bu asır sonunda yaşamış Bahariye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede şâirlik yönü ile de meşhurdur. Hüseyin Fahreddin Dede Türkçe ve Farsça şiirlerini kendisine ait Mecmu'a'sında⁹⁶ toplamış ve şiirlerinde "Fahrî" mahlasını kullanmıştır. Menâkıb-ı Mevlânâ'yı nazmen tercümeyle başlamış fakat ancak mukaddime ile bazı kısımlarını tamamlayabilmiştir.⁹⁷

Bir başka Mevlevî şâir de, Süleyman Şemsi Dede'dir. Şemsi mahlasıyla tanınmış, Konya

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

Mevlânâ dergâhında yetişmiş, önce dergâh şeyhi Horasani Ali Dede vefatıyla 1287/1870 yılında Aydın Güzelhisar Mevlevîhânesi şeyhliğine tayin edilmiş, daha sonra 1297/1880 yılında Hanya Mevlevîhânesini açmış ve dergâhın ilk şeyhi olmuştur. 1303/1886 yılında vefat etmiştir. Tertip ettiği dîvânı A. Sevgi tarafından 1985 yılında Türkçe harflerle yayınlanmıştır.⁹⁸

Fehmi Hüsâm Dede (ö. 1330/1912)⁹⁹ Mahrem Dede (ö. 1270/1854),¹⁰⁰ Edirneli Nakşî Dede,¹⁰¹ ve Hüseyin Azmî Dede, bu asırda yetişmiş Mevlevî şâirlerindedir.

Mevlevî müntesibi devlet adamlarından Keçecizâde İzzet Molla da, bu asırda şâir olarak şöret bulmuştur.¹⁰² Türk Edebiyatına iki dîvân, iki mesnevî, iki lââyîha bırakmıştır. Dîvânlarından biri Bahâr-ı Efkâr¹⁰³ diğeri ise Hazân-ı Âsâr'dır.¹⁰⁴⁻¹⁰⁵

Yine bu asrın Mevlevî şâirlerinden biri de Yenişehirli Avni'dir (ö. 1301/1884). XIX. asır şiirinin istisnasız en kudretli şâiri olarak kabul edilmiştir. Hemen bütün dîvânı sehli mümteni şiirleri câmi'dir. Merâtib silsilesine göre Mevlevî şeyhi Nazîf'in mürîdi ve damadı, şiir fenninde ise cümlelerin mürşidi ve üstadı olmuştur.¹⁰⁶

II. Mahmud dönemi, devlet adamlarından Mevlevî Mehmed Said Hâlet Efendi de Mevlevî şâirler arasında sayılmıştır.¹⁰⁷ "Halet" ve "Saîd" mahlaslarını kullanan şâirin, dîvânı 1258/1842 yılında basılmıştır.¹⁰⁸

Hasîrîzâde şeyhi Mehmed Elif Efendi (ö. 1345/1927).¹⁰⁹ Hoca Neş'et (ö. 1222/1807),¹¹⁰ Mevlevî şâir ve devlet adamlarından Hasan Hakkı Paşa, (ö. 1313/1895),¹¹¹ Ahmed Sadık Ziver Paşa (ö. 1278/1862),¹¹² Mehmed Nâzım Paşa, (ö. 1345/1926),¹¹³ Seyyid Mehmed Pertev Paşa, (ö.1253/1837)¹¹⁴ bu asrı idrak etmiş mevlevî şâirlerdendir.

Bu asır içerisinde bazı kadın Mevlevî şâirlere de rastlanmaktadır. Bunlardan biri Leyla Hanım (ö.1264/1848)'dir. Arapça ve Farsça şiirlerde söyleyen Leyla Hanım'ın dîvânı vardır ve önce 1260/1844 yılında Bulak'da, daha sonra da 1267/1851 yılında İstanbul'da basılmıştır.¹¹⁵ Bir başka kadın Mevlevî şâirde olan Şeref Hanım (ö. 1278/1861) da bu asırda yetişmiş, dîvânı vefatından yedi yıl sonra 1285/1868 yılında basılmıştır.¹¹⁶

Hersekli Ali Paşa'nın kızı Habibe Hanım (ö. 1308/1899),¹¹⁷ Sadrazamlardan Mehmed Derviş Paşa'nın kızı Mü'mine Hanım (ö.1321/1903)¹¹⁸ ve Hatice Nakiye Hanım, (ö.1316/1899)¹¹⁹ bu asırda yetişen mevlevî kadın şâirlerdendir.

Yukarıda kısa hayat hikayelerini vermeye çalıştığımız Mevlevî şâirleri dışında kaynaklarda şâir olarak ismi geçen mevlevîler de şunlardır:

Abdullah Râmiz Paşa (1226/1811),¹²⁰ Akif Efendi (1243/),¹²¹ Mihrî Efendi (ö. 1255/1840),¹²² Şem'î (ö. 1257/1841),¹²³ Muharrem Dede (ö. 1273/1856),¹²⁴ Fazıl Mehmet Paşa (ö. 1300/1883),¹²⁵ Mustafa Safvet Efendi (ö.1283/1866),¹²⁶ Mehmed Şefik Efendi (ö. 1288/1871),¹²⁷ Nebil Bey (ö. 1307/1889),¹²⁸ Süleyman Salim Bey (ö.1311/1894),¹²⁹ Mahmud Râtib Bey (ö. 1317/1899),¹³⁰ Ali İlhâmî Efendi (İlhâmî),¹³¹ Süleyman Senîh Efendi (ö.1318/1900),¹³² Ref'et Efendi (ö.1321/1903),¹³³ Abdullah Celal Paşa (ö.1321/1903)¹³⁴ İhsan Mahfî (ö. 1936),¹³⁵ Ahmed Kemaleddin Perî Dede (1864-1937),¹³⁶ Tahirü'l-Mevlevî (1877-1951).¹³⁷

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVÎLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

III. Mevlevîlikte Hat Sanatı ve Hattat Mevlevîler

İslam aleminde resme pek rağbet edilmediğinden hüsn-ü hat, özellikle Osmanlılarda millî bir resim kabul edilmiş ve bu sanat dalının gelişmesi için gayret sarfedilmiş, hatta halkı ve sanatçıları teşvik için padişahlar, şehzadeler ve ileri gelen devlet erkani, “elin dili” kabul edilen hüsn-ü hat sanatını taallüm ederek güzel yazılar yazmışlardır.¹³⁸

Devrinin birer sanat akademisi gibi çalışan Mevlevî tekkelerinde ve bu tekkelerin mensup olduğu Mevlevî Tarîkati bünyesinde, kültür ve sanat tarihinde ün yapmış, musikişinas ve şairlerin yanında, bir çok hattat, hakkâk, nakkaş, müzehhib, minyatürcü ve ressam yetişmiştir.¹³⁹

Ana gaye olarak ruhu tasfiye ve nefsi tezkiyeyi hedef alan ve bu amaçla hücreye yerleşen dervişler, genellikle bir uğraş ve bazen de bir gelir kaynağı olarak el sanatı türünde de güzel eserler vermişlerdir.¹⁴⁰ Musiki ve şiirle birlikte, yukarıda isimleri geçen sanat dallarında ve hattatlıkta da isimlerinin sonuna “el-Mevlevî” sıfatını yerleştiren bir çok hattat, bu dergahlardan yetişmiştir.¹⁴¹

Hat sanatının başta gelen malzemesi olan “kamuş”, Mevlânâ ile Mevlevîlerin dilinde ve tefekküründe önemli bir unsur, mühim bir sembol olmuştur. Kamuş gibi “kamuşluk” ve kamuştan yapılan “ney” de, Mevlevî kültüründe derûnî manalar ifade eder. Mevlânâ'nın dilinden süzülen Mesnevî'nin ilk on sekiz beyti neyden, kamuş ve kamuşluktan bahseden satırlarla başlar. Mevlevî kültür ve tefekküründe derin manalar sembolize eden kamuş, Mevlevî sanatında hüsn-ü hattın gelişip revaç bulmasında büyük ölçüde rol oynamış,¹⁴² Mevlevî çilesi ve hattatlığın, her ikisinin de azâmî sabrı gerektirmesi, Mevlevîleri bu sanata yönlendiren başka bir unsur olmuştur. Bir sanat ocağı olan dergahlarda hüsn-ü hat, başlı başına bir güzel sanat kolu olarak gelişmiş ve bu mekanlardan çıkan bir çok sanat eseri levhalar bu gün bazı kütüphâne, müze ve koleksiyonları süslemektedir.¹⁴³

Mevlevî hattatlar Mevlevî şairleri gibi, Mevlevîlikle ilgili konuları işlemişler, Mevlânâ'nın ismini bir Mevlevî sikkesi gibi istiflemeyi adet haline getirmişlerdir.¹⁴⁴

Hüsn-ü hat için gerekli kalem, makta', makas gibi aletlerin imâlinde de mâhir olan Mevlevîler, seyr ü sulûklerinin geliştirdiği sabrı ve olgunlaştırdığı rûhî yapılarıyla, görenleri şaşırtan ve hayran bırakan eserler ortaya koymuşlardır. Bu alanda dergah mensubu Mevlevî sanatkarlar yanında, Mevlevî muhibbi hattatlar da, başta Kur'an Kerim ve Hadis-i Şerifler olmak üzere, Mevlânâ'nın şiirlerini bütün incelikleriyle kaleme almışlar ve böylece Türk-İslam sanatları arasında önemli bir yeri olan hüsn-ü hat sahasına Mevlevî sanatkarlar büyük katkıda bulunmuşlardır.¹⁴⁵ Mevlevîlik tarihi boyunca Mevlevî dergahlarından bir çok hattatın yetiştiği kayıtlarda mevcuttur.¹⁴⁶

Mevlevî Hattatlar

Bu asırda yaşamış Mevlevî hattatlardan bazıları da şunlardır: Mehmet Bâhir Efendi, 1282/1865,¹⁴⁷ Mehmed Zeki Dede (ö.1291/1874),¹⁴⁸ Hasan Sırrı Efendi,¹⁴⁹ Galata Mevlevîhânesi şeyhi Atullah Dede (ö.1328/1910),¹⁵⁰ Seyyid Ali Ulvî el-Mevlevî de Mevlevî,¹⁵¹ Hasirîzâde şeyh Mehmed Elif Efendi.¹⁵²

Bu asır içinde yetişen bir başka Mevlevî hattat Ahmed Vesim Paşa'dır. İstanbullu olan ve

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

1240/1824-1328/1910 yılları arasında yaşayan Ahmed Vesim Paşa, son Osmanlı Kaptan-ı Derya'sı ve Bahriye Nâzırı'dır. Aynı zamanda minyatürlerde çizen Ahmed Vesim Paşa'nın, Deniz Müzesi'nde, 1311/1893 ve 1323/1905 tarihli nesih hat ile yazdığı Kur'an-ı Kerimler bulunmaktadır. 1323/1905 tarihli Kur'an-ı Kerim'in sonunda "Ketebe Ahmed Vesim el-Mevlevî" ibaresi bulunmaktadır. 1311/1893 tarihli Kur'an-ı Kerim'in Medine ve Mekke minyatürlü olması da ilginç bulunmuştur. Ahmed Vesim Paşa'nın 1305/1887 tarihli, Galata Mevlevîhânesindeki bir ayini resmeden ve minyatür içinde de kendisini de gösteren bir çalışması meşhurdur.¹⁵³

Yukarıda isimleri geçen ve Mevlevî hattat olarak anılanlardan başka, Nâfi Efendi (ö.1274/1858),¹⁵⁴ Rıza Efendi (1815/1905),¹⁵⁵ Edirneli Derviş Mustafa,¹⁵⁶ Ömer Vasfi Efendi (1880-1928), Sıdkî Dede (1824-1933),¹⁵⁷ Nâyî Emin Dede (1884-1945),¹⁵⁸ Hulûsi Efendi (1860/1940), Suûd el-Mevlevî (1882-1948)¹⁵⁹ ve Necmeddin Okyay (1885-1976) da, XIX. asrı idrak etmiş Mevlevî hattatlar arasında ismi geçenlerdendir.¹⁶⁰

IV. Diğer Sanat Dalları ve Mevlevîler Mevlevîlikte Resim, Tezhib, Nakş ve Ressam, Müzehhib, Nakkâş Mevlevîler

Her birini birer sanat akademisi diye ifadelendirilen Mevlevî dergâhlarında mûsikî, şiir ve hat sanatının yanında, sanatının diğer şubeleri olan resim, tezhib, nakş gibi konularda da eser veren melevvîler mevcuttur.¹⁶¹

Mevlevîler musiki, şiir ve hat sanatını nasıl Mevlânâ'ya onun fikir ve düşüncelerine dayandırıyor ve bu sanatlarını icrâ ederken ondan ilham alıyorsa, sanatın bir kolu olan resim sanatını da, yine Mevlânâ'nın işaretlerinden yola çıkarak icra etmişlerdir.

Şahabettin Uzluk'a göre; "bütün Mevlevî kaynakları, Mevlânâ ile Sultan Veled'in resim sanatında geniş bilgileri olduğunu bildirmektedir. Bilhassa bu haberleri, Mevlânâ'nın muhtelif kayıtlarıyla da teyit etmek mümkündür. Mevlânâ Mesnevî'nin birçok yerinde resme ait pek çok fikirler vermektedir. Resme ait iki büyük hikaye nakletmesi, bu hususta kendisinin ciddi bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu hikayelerinden birinde, resim sanatının tarihine temas etmekte, diğer bir hikayesinde de, Çinlilerle Rumlar arasında geçen bir resim müsabakasını nakletmektedir."¹⁶²

Eflâkî ise Mevlânâ dönemi ressamlarından Aynüddeve'nin bir defasında Mevlânâ'nın resmini çizmek istediğini fakat Mevlânâ'nın kerametiyle, sürekli değişen sûreti neticesinde buna muvaffak olamadığını, her biri diğerinden farklı yirmi sûret çıkarıp, geçirdiği heyecan neticesinde kalemini kırdığını nakletmektedir.¹⁶³ Mevlânâ'nın resmini yirmi ayrı suret üzerine çizen Aynü'd-devle, bunlardan başka Mevlânâ'nın başneyzeni Hamza Dede'nin resmini çizmiştir.¹⁶⁴

Şehabettin Uzluk XIX. asrı da içine alan, Mevlevîlikte Resim ve Resimde Mevlevîler başlığı altında yayınladığı bir eserle bu konudaki boşluğu doldurmuştur.¹⁶⁵

XIX. asrın en tanınmış Mevlevî ressamı Hasan Leylek Dede'dir. Yenikapı Mevlevîhânesi müntesiblerinden, mesnevihan Hasan Leylek Dede, "leylek" sıfatını, uzun boylu olduğundan veya bu hayvanın resimlerini çok tekrarladığından almıştır. Günümüze 1209/1794 tarihli bir hilyesi ile leylek şeklinde;

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

“Aşk-ı Mevlânâ ile hayretzede Mevlevî Seyyid Hasan Leylek Dede” yazısı ulaşmıştır. 1243/1827 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁶

Musâhib veya Hayâlî diye meşhur Said Efendi de, XIX. asrın birinci yarısında yaşamış Mevlevî ressamıdır. Daha çok portreler çizmeye ağırlık veren Said Dede, ayna karşısına geçerek çizdiği kendi resmi başta olmak üzere, Şişman Emin ile Keresteci Nuri Dede'nin bir arada yapılmış kompozisyonu, 1239/1823'de Galata Mevlevîhânesi baş neyzenî Neyzen Ali Bey'in (ö. 1245 / 1829) ayakta ney üflerken resmini çizmiştir.¹⁶⁷ Sulu boya ile insan resimleri de yapan Said Dede, pek çok dervişin resimlerini çizmiştir. 1273/1856'da vefat etmiş ve Eyüb mezarlığına defnedilmiştir.¹⁶⁸

Mehmet Nûrî de bu asır başlarında yaşamış bir başka Mevlevî ressamıdır. “Fahrî Oyması” tabir edilen bir usûlde resimler yapmıştır. 1238/1822 yılında vefat etmiştir.¹⁶⁹

Yine XIX. asrda yaşamış Mevlevî ressamı arasında; daha çok cansız resimleri konu edinen Mustafa Ağa (ö. 1238/1822),¹⁷⁰ Cerrahpaşalı Salih (ö. 1310/1892 öncesi),¹⁷¹ Hasib Dede (ö. 1287/1871),¹⁷² Hüsnü Yusuf Efendi¹⁷³yi ve Konya Çelebileri soyundan olan Çelebi Yusuf Ziya Paşa (ö. 1326/1908) ve Osman Hamdi Bey'i Mevlevî konuları çalıştıkları için mevlevîliğe intisapları olmadığı halde Mevlevî ressamı arasında zikretmiştir.¹⁷⁴

XIX. asrı idrak eden bir diğer Mevlevî ressamı da, Hattatlar kısmında ismini zikrettiğimiz fakat daha ziyade ressam ve minyatürcülüğü ile tanınan, Ahmed Vesim Paşa'dır. Ahmed Vesim Paşa'nın Galata Mevlevîhânesindeki bir âyini resmeden ve minyatür içinde de kendisini de gösteren bir çalışması meşhurdur. 1305/1887 tarihli olan bu minyatürde, Ahmet Vesim Paşa; Abdülvahid Çelebi, Galata Şeyhi Atullah Dede, Kasımpaşa Şeyhi Ali Dede, Selanik Şeyhi Eşref Dede, Yenikapı Şeyhi Mehmed Celaleddin Dede, Üsküdar Şeyhi Vekil Halid Dede, Manisa Şeyhi Abdülhalim Dede, Semazenbaşı Hacı Halil Efendi, Bahâriye Şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede, Sernâyî Cemal Dede, Üsküdar Küçük Şeyhi Arif Efendi ve kendisini resmetmiştir.¹⁷⁵

Ahmet Vesim Paşa'dan başka bu asırda yaşamış bir Mevlevî ressamı da, Dr. Ali Bey'dir. Galata Mevlevîhânesi son şeyhi A. Celaleddin Dede'den sikke giymiştir. Bir çok peyzaj ve natürmort sujeli tablolar arasında mevlevîliğe ait konuları da işlemiştir. Vefat tarihi 1346/1927'dir.¹⁷⁶

Mevlevî muhitinde ve özellikle Mevlevî dergâhlarında ressamıların yanı sıra bir çok diğer sanat dallarında da Mevlevîler yetişmiştir.

Mevlevî müzehhibleri başta Kur'an olmak üzere Hadis kitapları, Mevlânâ ve tarikat büyüklerinin kitaplarını süslemişlerdir. İlk Mesnevî 677/1278 tarihinde Muhsin b. Abdullah tarafından tezhiblenmiştir. Bu tarihten itibaren isimleri bilinebilen bazı müzehhibler yetişmiş olmakla birlikte, XIX. asır da Mevlevî müzehhibleri arasında ilk ismi geçenler; II. Mahmud Dönemi müzehhiblerinden, Rokoko tarzı tezhipler yapan Hacı Dede, Mevlevî Süleyman Efendi ve Nakşî Dede'dir. Bu sanatçılar, vazolu vazosuz çiçek buketleri, demetler ve tek çiçek yapan sanatçılar arasında sayılmışlardır. Bu dönem Lâke müzehhibleri arasında ise Mevlevî Haşim Dede'nin adı geçmektedir.¹⁷⁷

Diğer bir sanat dalı olan mücellidlik mesleğinde de Mevlevîler ürün vermişlerdir. XIX. asırda yetişen; Ebu Bekir el-Cildî el-Mevlevî ve Mehmed Said Hemdem Çelebi dışındakiler adlarını belirtmedikleri için bilinmemektedirler.¹⁷⁸ Yine Yenikapı Mevlevîhânesi

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

neyzenbaşısı Mücellid Derviş Mustafa'nın (ö. 1223/1808) da isminin başında "mücellid" sıfatının bulunmasını da cilt sanatıyla uğraştığına delil kabul edebiliriz. ¹⁷⁹

Mevlevîler kağıt oyma sanatı olan Kaatı'lıkta da (oymacılık) kendilerini göstermişlerdir. Eski kitap sanatları içinde mühim bir yeri olan ve "Kaatia" denilen bu oyma eserler, kağıt üzerine yazılmış zarif bir hattı, ince bir motifi en küçük detaylarını dahi bozmadan yardımcı kesici aletlerle oyup çıkarmak ve başka bir kağıt üzerine orijinalindeki gibi yapıştırmak sanatıdır. Oyma sanatıyla hazırlanmış tek tek levha olduğu gibi, yüzlerce sahifelik yazı ve albümler de vardır. Bu eserler daha çok da "Yâ Hz. Mevlânâ" yazılı Mevlevî sikkesi şeklinde yapılmıştır. ¹⁸⁰ XIX. asır öncesi bu sanatta mâhir, Mehmed b. Gazanfer, (ö. 1/929/1523 sonrası), Fahrî (ö. 1020 / 1618), XVIII. asır sanatçılarından Eyyûbî Derviş Hasan Dede gibi isimler tesbit edilse de XIX. asırda elde mevcut bazı eserler olduğu halde eser sahibi sanatçıların isimleri tespit edilememiştir. ¹⁸¹

Mevlevîler içinde makta', kağıt makası, kalemtırâş, altlık yapan dervişlerle birlikte hakkak Mevlevîlerde bulunmaktadır.

Mevlevî dedelerinin dergâhlarda en fazla meşgul oldukları sanatlardan biri de makta' imalidir. 10-20 santim boyunda, 2-3 santim eninde ve 2-3 mm kalınlığında üstünde kamış kalemin ağzının kesilip düzeltilmesi ve çatlatılmasının yapıldığı, kalemtırâşın köreltilmemesi için bağa, kemik, fildişi, sedef gibi maddelerden yapılan bir alettir. Bu basit aleti Mevlevî ustalar kıl testeresi, bıçak ve bir mil ile, makta' üzerinde imza sikke, yazı, çiçek bezeme gibi çeşitli süsleme unsurları detaylarıyla işleyerek ince bir sanat haline getirmişlerdir. XIX. asırda yaşamış ve yaptığı makta'ların üzerine mahlaslarını yazmış Mevlevîlerden, Kemâlî'nin 1227/1812 tarihli, Fikrî'nin 1271/1855 tarihli birer makta'ı ve yine XIX. asır sanatkarlarından Hattî, Hakkı ve Ali gibi Mevlevîlerin bir makta'ları günümüze kadar gelmiştir. ¹⁸²

Yine Mevlevîlerden değişik bir sanat dalında adı duyulan Değirmenci İbrahim (ö. 1320/1902), hakkak, saatçi, bıçak, ve kalemtırâş imâli yapan bir sanatçıdır. ¹⁸³

Çeşitli maden, taş veya tahtaya, kısa vecize ve imzaları kazıma sanatı demek olan hakkâklık alanında da Mevlevî sanatkarların kıymetli eserleri vardır. Kıbrıs Mevlevîhânesi'nden Şeyh Feyzullah Dede, ¹⁸⁴ Galata Mevlevîhânesi'nin XIX. asırdaki neyzenlerinden Nazif Dede, ondan başka Fethi Dede, Debbâh Ahmed Dede ve Mevlevî muhibbi Fennî de bu asırda tanınmış hakkâklardandır. Bu isimler arasına yukarıda ismi geçen Bursalı Değirmenci İbrahim'i de ilave etmek gerekmektedir. ¹⁸⁵

Ayrıca 1240/1825 senesinde Mısır Mevlevîhânesi'ne şeyh tayin edilen ve 1254/1838 tarihine kadar bu dergâhta postnişin olarak bulunan, musikişinas, şair ve hattat Edirneli Nakşî Dede ¹⁸⁶ nin, günümüze ulaşmış ve üzerinde "Mevlevî Nakşî Dede" imzası bulunan, hattatların yazı yazarken kullandığı "altlık"ı mevcuttur. Bu altlık basit bir alet olmakla beraber dedenin imzasını koyacak kadar zariftir. ¹⁸⁷

Mahmud Kemâl İnal'in Hüseyin Fahreddin Dede dönemi Bahariye Mevlevîhânesi ile ilgili aktardığı şu anekdot da ilgi çekicidir: "Hüseyin Fahreddin Dede'nin meşîhati boyunca (1874-1911) Bahâriye Mevlevîhânesi çok verimli bir tasavvuf, kültür ve sanat merkezi olmuş, dergâhta çok tuhaf ve garip kimseleri barındırdığı gibi, hattat, şâir, oymacı, mûsikîşinas, boncukla bezenmiş kurşun yüzükler yapan, nâdide güller yetiştiren Mevlevî dervişlerini de barındırmaktadır. Bunlar; Hattat Deli Haydar Dede, kurşun yüzük döken,

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

bazı oyuncaklar yapıp bunları çarşıda satan ve parasını dervişlere sarf eden Nuri Dede'dir"¹⁸⁸

Yukarıda saydığımız sanat dalları arasında Mevlevî dervişlerin yaptığı işlemleri de katmak gerekmektedir. Kavuk örtüsü, bohça, seccade, levha, bazı Mevlevî büyüklerinin sandukaları üzerinde bulunan sanduka örtüsü (pûşîde), perde gibi eşyalar üzerinde görünen işlemeli bazı Mevlevî sembolleri, en azından bunları yapanların bir kısmının Mevlevî olduğuna işaret etmektedir.¹⁸⁹

Mevlevî sanatçılarından son olarak bahsedeceğimiz, Mevlevî saat tamircileri ve saat imalcileridir ki, bunlardan saat tamircisi Değirmenci İbrahim'in ismini yukarıda zikretmiştik. II. Mahmud'un "muvakkit"i Ahmed Gülşeniyyü'l-Mevlevî de saat imal eden bir Mevlevîdir.¹⁹⁰

Fakat bu asırda yaşamış Ahmet Eflâkî Dede (ö. 1293/1876), bu sahanın en meşhurdur. 1223/1808 yılında doğan Eflâkî Dede, Tekfurdağı Halvetî şeyhlerinden Kırımîzâde Ali Efendi'nin oğludur. Babasıyla birlikte İstanbul'a gelmiştir. Yine babasıyla birlikte Mevlevîliğe intisab etmiş ve 1241/1825 yılında on sekiz yaşında iken Galata Mevlevîhânesi'nde çileye soyunmuş ve 1244/18228 yılında çilesini tamamlamıştır. Daha sonra ilm-i nücûm'a olan ilgisi sebebiyle, bu hususta ilim tahsil ettiği gibi, saatçiliğe de merak sarmış ve bu meyanda kazandığı mahareti sebebiyle II. Mahmud'un "Muvakkit"i olmuş, daha sonra da Sultan Abdülmecid tarafından, sanatını geliştirmesi için Paris'e gönderilmiştir. Paris'te zamanın saat ustası Berke'ye talebelik yapmış ve bu ustanın meşhur olan iki çırağından biri olmuştur.

Paris'te bulunduğu süre içinde başındaki Mevlevî sikkesiyle dolaşan Eflâkî Dede, Parislilerden ilgi ve hürmet görmüştür. Bir müddet sonra İstanbul'a dönmüş ve Bâb-ı Âlî Muvakkitliği'ne getirilmiş ve ömrünün sonuna kadar bu vazifeyi sürdürmüştür. Mevlevî muhibbânından Ferid Paşa'nın vefat ettiği gün ailesine taziyeye gitmiş ve "Canım ne var ağlayacak, bu gün onun alayı ise, yarın da benim" demiş ve ertesi günü vefat etmiştir.¹⁹¹ Mevlevî sikkesi şeklinde imal ettiği saatlerden üçü Topkapı Sarayı'nda "saatler galerisi"nde bulunmaktadır. Kendisinden sonra oğlu da babası gibi saat imaliyle meşgul olmuştur.¹⁹² Mevlevî dervişleri bütün bu sanatları ifâ ederken, bir sanat zevki ve endişesini taşımalarının yanında, özellikle son asırda, tekkelerin vakıf gelirlerinin fark edilir bir düzeyde azaldığı göz önünde bulundurulursa, bu sanatlara yönelmelerinin bir sebebinin de, başkalarına el açmamak ve tekkeye ekonomik katkıda bulunmak için olduğunu söylemek yerinde olur kanaatindeyiz.

Yrd. Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 15 Sayfa: 539- 552

Dipnotlar:

1. Halil Can, "Mevlevîlikte Mûsikî ve Mûsikîde Mevlevîler", Mevlânâ Güldestesi, Konya 1969, s. 32-37.
2. Asaf Hâlet Çelebi, "Mevlanâ'da Sema", Türk Yurdu Dergisi, Ocak 1956, Sayı: 252, s. 529; Süleyman Uludağ, İslam Açısından Mûsikî ve Semâ', Bursa 1976, s. 357-370; Abdülbâkî Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 455; a. mlf. Mevlevîlik Adab ve Erkanı, İstanbul 1963, s. 49-54; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (OTDTS), III, 162-164. Ayrıca bk. Osman

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

- Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti, (Üçüncü Baskı) İstanbul 1980, s. 394-404.
3. H. Can, a.g.m., s. 32; A. H. Çelebi, a.g.m., s. 528.
 4. Ethem Üngör, "Mevlevî Mûsikîsi", Yeni Mûsikî Mecmuâsı, Aralık 1959, sy. 142, s. 307308; Sabahattin Volkan, "Mevlânâ ve Mevlevî Mûsikîsi", Mevlânâ Güldestesi, Konya 1969, s. 45-46; S. Uludağ, a.g.e., s. 358-359; A. H. Çelebi, a.g.m., s. 529-532.
 5. Eflâkî, a.g.e., I, 178-180, 193-199, 252, 280, 304-305, 323; Ferîdün Ahmed Sipahsalar, Risâle (Mevlânâ ve Etrafındakiler), (çvr. Tahsin Yazıcı), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 70-73.
 6. Mevlânâ Celaleddin Rûmî, Mesnevî, (trc. Veled İzbudak), İstanbul 1990, I, 1-2; Saadettin Nuzhet (Ergun), "Mevlânâ'nın Türk Şiiri ve Mûsikîsi Üzerindeki Tesirleri", Konya, Konya 1943, s. 112; Uğur Derman, "Mevlevîlikte Sanat", Mevlânâ Güldestesi, Ankara 1974, s. 65. Ayrıca, Mûsikî ve Sema' ile ilgili Mesnevî'den seçmeler için bk. Celâleddîn Çelebi, Hazret-i Mevlânâ, Konya 1996, s. 61-68.
 7. Geniş Bilgi için bk. S. Nuzhet, a.g.m., s. 112; Saadettin Heper, Mevlevî Âyinleri, Konya 1974, s. 368-374; Cinuçen Tanrıkorur, "Osmanlı Mûsikîsinde Mevlevî Âyini Besteciliği", Osmanlı, Ankara 1999, X, 707-721.
 8. Buraya kadar aktardıklarımızla ilgili geniş bilgi için bk. A. Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, İstanbul 1985, s. 214-217; a. mlf. Mevlevîlik Adab Ve Erkânı, s. 48-109; a. mlf., Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 453-516; O. Şevki Uludağ, "Mevlânâ ve Mûsikî", Türk Mûsikîsi Dergisi, Kasım 1949, III/25, s. 4-21; Aralık 1949, III/26, s. 9-21; Galip Alnar, "Mevlevî Mûsikîsi", Türk Mûsikîsi Dergisi, Mart 1950, III/27-28-29, s. 4-19, 7-21, 7-19; A. H. Çelebi, a.g.m., Türk Yurdu Dergisi, Ocak, Şubat, Mart 1956, sayı: 252-253-254, s. 529-532, 613-616, 677-681; E. Üngör, a.g.m., s. 307-308; S. Volkan, s. 44-48; H. Can, a.g.m., s. 32-37; Ö. T. İnançer, "Mevlevî Mûsikîsi ve Semâ", DBİA, İstanbul 1993, V, 420-430; Bülent Aksoy, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Mûsikî ve Batılılaşma", Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul 1985, V, 1212-1236. Ayrıca daha geniş literatür için bk. M. Önder-İ. Binark-N. Seferoğlu, Mevlânâ Bibliyografyası I, Ankara ty.
 9. A. Halet Çelebi, a.g.m., s. 613; A. Gölpınarlı, Mevlevî Adab ve Erkânı, s., 99-100; Ö. T. İnançer, a.g.m., s. 420.
 10. Saadettin Nuzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, İstanbul 1943, II, 399-401.
 11. XIX. asırda bestelenen Mevlevî âyinleri listesi için bk. A. Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 457-459; Saadettin Heper, Mevlevî Âyinleri, s. 368-374; Ö. Tuğrul İnançer, a.g.m., DBİA, V, 420-430.
 12. İ. Mahmud Kemal İnan, Hoş Sadâ, İstanbul 1958, s. 19-21.
 13. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 405-406.
 14. Abdülbâkî Nâsır Dede, Tetkik u Tahkîk, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Yazmaları 1242/1.
 15. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 406.
 16. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 406-407; a. mlf., a.g.m., s. 112.
 17. Mahmud Ragıb Gazimihal, Konya Mûsikîsi, Ankara 1947, s. 40-50.
 18. Rauf Yekta, Dede Efendi-Esâtiz-i Elhân, III. Cüz, İstanbul 1341/1924, s. 127-131; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 415.
 19. Bk. Defter-i Dervişan I, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa 1194, vr. 1a, 15b; Abdülbâkî Nâsır Dede, Tetkik u Tahkîk, s. 2b; M. Ziyâ, a.g.e. s. 144; S. Nuzhet Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 413-415; Yılmaz Öztuna, Türk Mûsikî Ansiklopedisi (TMA), İstanbul 1969, II, 32-33; N. Özcan, a.g.m., DİA, II, 423.
 20. Ahmed Atâ, Atâ Tarihi, İstanbul 1293, III, 193.
 21. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 415-420; Hoş Sadâ, s. 24-26; Y. Öztuna, (TMA), II, 4-5.
 22. M. Ziyâ, Yenikapı Mevlevihanesi, s. 155-156; H. Can, a.g.m., s. 47-48; N. Özcan, a.g.m., II, 292.
 23. M. Ziyâ, a.g.e., s. 157; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 420.
 24. Zekâizâde Ahmed-Dr. Suphi-Mesut Cemil, Mevlevî Âyinleri, İstanbul Konservatuvarı, İstanbul 1936, s. 560; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 420; M. Ziyâ, a.g.e., s. 155; Y. Öztuna, TMA, I, 21-22; H.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

- Can, a.g.m., s. 45; N. Özcan, a.g.m., II, 292.
25. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 427; Y. Öztuna, TMA, I, 64-65.
26. Hammamizâde İsmali Dede'nin hayat hikayesiyle ilgili geniş bilgi için bk. Rauf Yekta, Dede Efendi-Esâtiz-i Elhân, III. Cüz, s. 127-131; Yılmaz Öztuna, Dede Efendi, Ankara 1996; Y. Öztuna, TMA, 302-308; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, s. II, 428-442, 469; Hoş Sadâ, 133-170; Baki Süha Ediboğlu, Ünlü Türk Bestekarları, İstanbul 1962, s. 51-59.
27. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 438.
28. Y. Öztuna, a.g.e., s. 41.
29. Hoş Sadâ, s. 171-172.
30. Dede Efendi'nin yetiştirdiği talebeleri ve hayat hikayeleri için bk. Y. Öztuna, TM A, II, 402408; Y. Öztuna, a.g.e., s. 62-108. Ayrıca Dede Efendi ile ilgili kaynaklar için bk. a. yer, s. 132-144.
31. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 442-444; Hoş Sadâ, s. 104-105; Behlül Efendi ile ilgili kaynaklar için bk. Y. Öztuna, TMA, I, 104; Y. Öztuna, a.g.e., s. 76.
32. Rauf Yektâ, Esatiz-i Elhan, Hoca Zekai Dede Efendi, İstanbul 1900; Hoş Sadâ, 286-300; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 446-464; Y. Öztuna, a.g.e., s. 94-108; Bülent Aksoy, "Zekâi Dede", DBİA; VII, 544-545.
33. Eserleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Hoş Sadâ, 296-300.
34. Hayatıyla ilgili bilgi için bk. Hoş Sadâ, s. 46-47; Cem Behar, Zaman Mekan Müzik, İstanbul 1993, s. 141-162.
35. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 457-463; B. S. Ediboğlu, a.g.e., s. 81-87; Bülent Aksoy, a.g.m., DBİA, VII, 545. Ayrıca tercüme-i hali ve mûsikî hayatı ile ilgili kaynaklar ve talebeleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Y. Öztuna, a.g.e., 94-108.
36. Osmanlı Müellifleri, I, 133; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 464.
37. Hoş Sadâ, s. 111.
38. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 637-638; A. Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, 457; Y. Öztuna, TMA, I, 68.
39. Hoş Sadâ, s. 185-186; Y. Öztuna, TMA, I, 255-257; Mehmet Güntekin, "Haşim Bey", DBİA, IV, 14.
40. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 492.
41. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 492-493.
42. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 493.
43. Konya Mevlana müzesi Arşivi (KMMA), Dosya No: 65/1, 65/5; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 493.
44. Hoş Sadâ, 190-191; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, s. 494-495; Saadettin Heper, "Ünlü Kudümzenbaşılar", Mevlânâ Güldestesi, Konya 1967, s. 25; a. mlf., Mevlevî Âyinleri, Konya 1974, s. 368-374; Y. Öztuna, TMA, I, 271-272; Nuri Özcan, "Ahmed Hüsameddin Dede", DİA, II, 92.
45. Tahir Olgun, Çilehâne Mektupları, (hzl. C. Kurnaz), Ankara, 1995, s. 90; Hoş Sadâ, 176; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 496-497; Y. Öztuna, TMA, I, 163.
46. KMMA, Zarf No: 65/6; Sefîne-i Evliyâ, V, 237-239; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 497, 664-666; R. Ekrem Koçu, "Ahmed Celaledin Dede", İA, İstanbul 1958, I, 334-335; Abdullah Uçman, "Ahmed Celaledin Dede", DİA, İstanbul 1992, I, 53. Ayrıca İlmî eserleri ve Şiirleri için bk. S. Nuzhet E. Türk Şairleri, II, 640-644.
47. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 502-505
48. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 498; Y. Öztuna, TMA, I, 301-302.
49. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 498-499.
50. Hoş Sadâ, 259.
51. Hoş Sadâ, 285-286.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

52. Hüseyin Fahreddin Dede, a.g.e., s. 5; Hoş Sadâ, 255, 259; Y. Öztuna, TMA, II, 197; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 499-500; A. Süheyl Ünver Defteri, vr. 4.
53. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 500; Y. Öztuna, TMA, I, 301-302.
54. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 501.
55. Hoş Sadâ, s. 93-96; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 501-512; Y. Öztuna, TMA, I, 90.
56. Şehabettin Uzluk, Mevlevîlikte Resim ve Resimde Mevlevîler, Ankara 1957, s. 72-73.
57. Musavver Nevsal-i Osmânî, yıl 4 (1328-1330), s. 279-280; Sefîne-i Evliyâ, V, 186; Zâkir Şükrü, a.g.e., V, s. 108; Hoş Sadâ, s. 202; Son Asır Türk Şairleri, I, 348; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 507-511; Y. Öztuna, a.g.e., s. 96; Y. Öztuna, TMA, I, 211-212; Muzaffer Erdoğan, a.g.m., s. 42.
58. Musavver Nevsal-i Osmânî, s. 279, 282; Sefîne-i Evliyâ, V, 185; Hoş Sadâ, 193-196; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 507.
59. Musavver Nevsal-i Osmânî, s. 282; Sefîne-i Evliyâ, V, 185.
60. Musavver Nevsal-i Osmânî, s. 279; M. Ziya, a.g.m., s. 279; Hoş Sadâ, 197.
61. Y. Öztuna, TMA, I, 193; Hoş Sadâ, s. 249-250.
62. Y. Öztuna, TMA, II, 169-171; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 668-669; a. mlf. Türk Şairleri, I, 101; M. Ziya, a.g.e., 237-241; İ. Aladdin Gövsa, Meşhur Adamlar ve Türk Meşhurları, 317318;.
63. Hoş Sadâ, s. 40-41; Y. Öztuna, TMA, I, 348-349; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 645; a. mlf. Türk Şairleri, II, 573-575. Ayrıca A. Avni Konuk'un Hayatı Eserleri ve mûsikîşinaslığı için bk. Selçuk Eraydın, "Ahmed Avni Konuk, Hayatı ve Eserleri", Fusu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi (hzl. M. Tahralı-S. Eraydın), İstanbul 1994, I, 13-20.
64. S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 505.
65. Y. Öztuna, TMA, II, 355-356; Hoş Sadâ, 211-212;.
66. Hoş Sadâ, s. 187-188; Y. Öztuna, TMA, II, 126; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 677-678; a. mlf. Türk Şairleri, II, 463. Ayrıca, yetiştirdiği talebeleriyle ilgili geniş bilgi için bk. Y. Öztuna, a.g.e., s. 96-108.
67. Musavver Nevsal-i Osmânî, s. 279; Y. Öztuna, TMA, II, 212.
68. Sefîne-i Evliyâ, V, 237-239; Son Asır Türk Şairleri, I, 217-218; S. N. Ergun, Türk Mûsikî Antolojisi, II, 664-666; a. mlf. Türk Şairleri, II, 273-276;.
69. Hoş Sadâ, s. 176; Y. Öztuna, TMA, II, 383-384.
70. Çilehâne Mektupları, s. 48, 143.
71. Rauf Yektâ, Türk Mûsikîsi, (trc. Orhan Nasuhoğlu), İstanbul 1986, s. 54; Hoş Sadâ, s. 85. Ayrıca Mevlevî veya Mevlevî muhibbi olan diğer mûsikîşinaslar için bu bahiste ismi geçen kaynaklara ayrıca müracaat edilebilir.
72. Rauf Yekta, a.g.e., s. 54, B. Aksoy, a.g.m., V, 1233. Rauf Yektâ Bey'in Hayatı, Türk Mûsikîsi ile ilgili yazmış kitaplar ve makaleler için bk., R. Yektâ, a.g.e., (Giriş) s. 9-16.
73. Saadettin Nuzhet (Ergun), "Mevlânâ'nın Türk Şiiri ve Musikisi Üzerindeki Tesirleri", Konya, Konya 1943, s. 110-111; İskender Pala, "Edebi Çehreleriyle Mevlevîhâneler", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 2, s. 55.
74. M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1981, (Üçüncü Baskı), s. 246-248; Şefik Can, Mevlânâ Hayatı, Şahsiyeti Fikirleri, İstanbul 1995, s. 198-202.
75. Asaf Halet Çelebi, Mevlânâ ve Mevlevîlik, İstanbul 1957, s. 148; İ. Pala, a.g.m., s. 55.
76. Şefik Can, "Mevlânâya Göre Şiir ve Şâirlik", III. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 12-14 Aralık 1988, Konya 1989, s. 55-60. Ayrıca, Selçuklular döneminde Türk Dili ve Edebiyatı için bk. O. Turan, a.g.e., s. 417-427.
77. A. Gölpınarlı, Mevlânâ Celâleddîn, s. 234; Adnan Karaismailoğlu, "Tasavvufî Şiir Geleneğinde Mevlânâ'nın Yeri ve Önemi", VI. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 24-25 Mayıs 1992, Konya 1993, s. 87-90.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

78. Ş. Can, a.g.e., s. 202-205; Hasibe Mazıoğlu, "Anadolu'da Türk Edebiyatının Başlamasında ve Gelişmesinde Mevlânâ'nın Yeri ve Etkisi", Mevlânâ Sevgisi, IV. Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu, 15-17 Aralık 1980" (Hzl. F. Halıcı), Konya 1981, s. 30-39; İ. Pala, a.g.m., s. 56.
79. İsmail Ünver, Neşâtî, Ankara 1986, s. 9; Nevzad Odyakmaz, Bektaşılık, Mevlevîlik, Masonluk, İstanbul 1988, s. 337.
80. H. Mazıoğlu, a.g.m., s. 32-36.
81. Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, İstanbul 1939, s. 133-135; Celalettin Çelebi, Hz. Mevlânâda İlim, Konya ty. (719. Vefat Müns.), 53-54; B. Furûzanfer, Mevlânâ Celâleddîn, (F. Nafiz Uzluk'un Önsözü), s. V; M. Kara, a.g.m., s. 305.
82. Özellikle Mevlevîlere yer veren, Mustafa Sakıb Dede'nin (ö. 1145 / 1732) telifi "Sefine-i Mevleviyye" isimli eseri, her ne kadar Mevlevî şâirleri ihtiva ediyor ve eserde Mevlevî şâirleri hakkında biyografik bilgiler ve menkıbeler varsa da, eserin aşırı derecede külfetli bir nesirle ve her bakımdan yorucu bir ifade ile kaleme alınmış olması, bu asırda yazılan ve tamamen Mevlevî şâirlerini ihtiva eden Esrar Dede'nin (ö. 1315/1897) "Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye" isimli eserinin daha sevimli ve meşhur olmasını sağlamıştır. Bu sebeple, şuarâ tezkirelerinin en şöhretlisi Esrar Dede'nin tertip ettiği ve içinde Mevlevî şâirlerini topladığı "Tezkire-i Şuara-yı Mevlevîyye"dir ve yaklaşık iki yüz Mevlevî şâirin hal tercümelerini ihtiva eder. Fakat XIX. asır öncesi döneme ait olduğu için, ancak XIX. asır öncesi mevlevileriyle ilgili bilgiler aktarırken bu eseri kullanma imkanı bulduk. Bk. Esrar Dede, Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri No: 756, 204 yk.; Esrar Dede, Tezkire-i Şuara-yı Mevlevîyye, İnceleme-Metin, (hzl. İlhan Genç) Ankara 2000; N. S. Banarlı, a.g.e., II, 789; Franz Babinger, Osmanlı Tarih Yazmaları ve Eserleri, (terc. B. Üçok), Ankara, 1982, s. 348-349. Ayrıca bk. Osman Horata, Esrar Dede, Hayatı Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı, Ankara 1998, 5-42; Ağah Sırrı Levent, Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara 1984, I, 348-352; Haluk İpekten, Türkçe Şuarâ Tezkireleri, Erzurum 1988, s. 157-161.
83. İ. Pala, a.g.m., s. 56. Ayrıca XVIII. Tezkireleri ve burada isimleri geçen Mevlevî şâirler için bk. A. S. Levent, a.g.e., I, 305-327; H. İpekten, a.g.e.
84. Nihat Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, II, s. 789-780.
85. Bu tezkireler şunlardır. Şefkat (ö. 1242/1826), Şefkat Tezkiresi (Te'lif Tarihi; 1229/1813), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar 3916; Tefik (ö. ?), Mecmuatü't-Terâcîm (1242/1826), İ. Ü. Kütüphanesi, Ty. 192; Vak'anüvis Es'ad Efendi (ö. 1264/1848), Bahçe-i Safâ Endûz (1251/1835), Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi Yazma Bağışlar 4040; Şeyhulislam Arif Hikmet (ö. 1275/1859), Arif Hikmet Tezkiresi (1250/1834-35), Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî 749; Fatin Davud (ö. 1283/1866), Hâtimetü'l-Eş'âr (1269/1852), İstanbul 1271/1854; Mehmed Tefik (ö. 1311/1892), Kâfile-i Şuarâ (1290/1873), İstanbul 1290. XIX. Asırda yazılan şuarâ tezkireleri ve bu tezkirelerde yer alan Mevlevî şâirler için bk. A. S. Levent, a.g.e., I, 327-348.
86. A. Kabaklı, Türk Edebiyatı, II, 396; H. Mazıoğlu, a.g.m., s. 38; Ayrıca bu şâirlerle ilgili geniş bilgi ve bibliyografya için bk. a. mlf., Sefine-i Evliya, I, 3332-342; Son Asır Türk Şâirleri, X, 1820-1823; XI, 1934-1939; S. N. Ergun, Türk Şâirleri, yer ve ty., II, 573-575, II, 671-678; Çilehâne Mektupları, s. 7-27; H. Mazıoğlu, A. Remzi Akyürek ve Şiirleri, Ankara 1987; Atilla Şentürk, Tahirü'l- Mevlevî, İstanbul 1981; Nevin Koruc, Veled Çelebi İzbudak, Ankara 1994; Edip Seviş, "Mevlevî Şâir Mithat Baharî Beytur ve Neyzen Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede", VI. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 24-25 Mayıs 1992, Konya 1993, s. 183-86.
87. Tahir Olgun'un Ahmed Remzi Dede'ye yazdığı mektuplar içerisinde XIX. asrın sonlarında İstanbul ve diğer Mevlevî dergâhlarında bulunan bazı Mevlevî şeyh ve dervişlerinden de kısa kısa bahisler bulunmaktadır. Bk. Tahir Olgun, Çilehâne Mektupları, s. 46-48, 90-92, 142-146.
88. Şerifzade M. Fazıl, a.g.e., s. 420.
89. Saadettin Nüzhet-Mehmed Ferid, Konya Vilayeti Halkiyat ve Harsiyat, Konya 1926, s. 143-147; Son Asır Türk Şâirleri, IV, 628-630.
90. Bk. Defter-i Dervişan I, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa 1194, vr. 1a, 15b; Abdülbâkî Nâsir Dede, Tetkik u Tahkik, s. 2b; M. Ziyâ, a.g.e. s. 144; S. Nuzhet Ergun, Türk Müsikî Antolojisi, II, 413-415; Y. Öztuna, TMA, II, 32-33; N. Özcan, a.g.m., DİA, II, 423.
91. Süleyman Neşat Efendi, Neşâtî Dîvânı, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Yazmaları, nu: 942; S. Nuzhet Ergun, Neşâtî, İstanbul 1933, s. XLVII.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVÎLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

92. M. Ziyâ, a. e., s. 232. Celâleddin Dede'nin yazdığı şiirlerine örnekler için bk. M. Ziyâ, a.g.e., s. 232-234; Son Asır Türk Şâirleri, II, 217-218; Türk Şâirleri, II, 939-942.
93. Raḥşan Gürel, Enderunlu Vasıf Dîvânı, İstanbul ty., s. 22.
94. Davud Fatin, a.g.e., s. 312-313; Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1109-1110; Muallim Naci, Osmanlı Şâirleri, (hzl. C. Kurnaz), İstanbul 1995, s. 327-328. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1110-1112.
95. Sefine-i Evliya, I, 329-332; Osmanlı Müellifleri, II, 95; Son Asır Türk Şâirleri, II, 328-330.
96. Hüseyin Fahreddin Dede, Mecmuâ, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, nr. 7467.
97. Musavver Nevsal-i Osmânî, s. 275; Sefîne-i Evliyâ, V, 185; Son Asır Türk Şâirleri, I, 348349. Mehmed Tahir Efendi ise "Mevlânâ Hazretlerinin menkıbelerini açıklayan Farsça Sipehsalardan seçme suretiyle tercümelerini olduğunu belirtmektedir. Bk. Osmanlı Müellifleri, I, 170.
98. KMMA, Dosya No: 47/16; KMMA, Dosya No: 53/30, 47/5, 50/17-29; 1303/1886 Konya Salnamesi, s. 314; Veled Çelebi, a.g.e., s. 824; Son Asır Türk Şâirleri, X, 1768-1769; A. Süheyl Ünver, a.g.m., s. 32; BOA, HH, 27356, 25 Ş 1256/1840; İsmail Kara, "Gittikçe Uzaklaşan Hanya Mevlevîhânesi", Tarih ve Toplum Dergisi, sayı 35, Mart 1995, s. 133; a. mlf. "Hanya Mevlevîhânesi ve Vakfiyesi", SÜ Türkiyât Araştırmaları Dergisi, sy. 2, s. 293; Ahmet Sevgi, "XIX. Yüzyıl Mevlevî Şâirlerinden Konyalı Şemsi Dede ve Dîvânçesi", VII. Milli Mevlânâ Sempozyumu (Tebliğler), (13 Aralık 1985), Konya 1985, s. 62-63.
99. Son Asır Türk Şâirleri, III, 387.
100. Fatin, a.g.e., 366-67; O. Peremeci, a.g.e., s. 280-281; Rıdvan Canım, Edirne Şâirleri, s. 432.
101. O. Peremeci, a.g.e, s. 280-281; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. Dergâh yay, Nakşi Dede mad. VI, 506. R. Canım, a.g.e., s. 430.
102. İzzet Mollanın edebi şahsiyetiyle ilgili daha geniş değerlendirmeler için bk. İ. Bülbül, a.g.e., s. 21-34.
103. Şâirin gençlik yılları şiirlerini ihtiva eden bu dîvân 1839'da Bulak'ta basılmıştır. Bk. N. S. Banarlı, a.g.e., II, 835; İ. Bülbül, a.g.e., s. 35-37.
104. Birinci dîvânından sonra söylediği şiirlerini topladığı dîvânıdır. 1841 Matbaa-yı Amire'de basılmıştır. Bk. N. S. Banarlı, a.g.e., II, 835; İ. Bülbül, a.g.e., s. 37.
105. Bk. N. S. Banarlı, a.g.e., II, 835; İ. Bülbül, a.g.e., s. 35-37.
106. M. Naci, Osmanlı Şâirleri, s. 142-145; Son Asır Türk Şâirleri, I, 123-124; Türk Şâirleri, II, 578-596; İ. Ünver, "Yenişehirli Avni", Büyük Türk Klasikleri, İstanbul 1988, VIII, 163. Şiirlerinden örnekler için bk. Son Asır Türk Şâirleri, I, 124-132; Türk Şâirleri, II, 582-596; İ. Ünver, a.g.m., VIII, 163-165.
107. Fatin, a.g.e., s. 54-55.
108. Cemil Çiftçi, Maktul Şâirler, İstanbul 1997, s. 553-560.
109. Son Hattatlar, s. 810-813; Son Asır Türk Şâirleri, II, 291-293. Ayrıca diğer eserleri için bk. a. yer.
110. Faik Reşat, Eslâf, (hzl. Ş. Kutlu), İstanbul 1975, s. 311-314; Osmanlı Müellifleri, I, 279280; E. J. W. Gibb, a.g.e., III-V, 411-414.
111. Son Asır Türk Şâirleri, III, 498-500.
112. Son Asır Türk Şâirleri, XI, 2042-2044. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, XI, 2045-2046.
113. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1137-1139. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1139-1141. Ayrıca geniş bilgi için bk., Fevziye Abdullah Tansel, "Bir Mevlevî Nâzım ve Şâiri M. Nazım Paşa", AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara 1966, XIV, Ankara 1966, s. 155-174.
114. Son Asır Türk Şâirleri, VII, 1301-1311; İ. Ünver, "Pertev Paşa", Büyük Türk Klasikleri, İstanbul 1988, VIII, 133. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VII, 1311-1312; İ. Ünver, a.g.md., VIII, 134-136.
115. Muallim Nâci, Esâmî, İstanbul 1308, s. 271; a. mlf., Osmanlı Şâirleri, I, 311; Osmanlı Müellifleri, II, 213; Son Asır Türk Şâirleri, 880-885; N. S. Banarlı, a.g.e., II, 839-840. Ayrıca şiirlerinden örnekler için bk. Son Asır Türk Şâirleri, 880-885.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

116. Osmanlı Müellifleri, I, 402-403; M. Naci, Osmanlı Şâirleri, s. 323; N. S. Banarlı, a.g.e., II, 840-841; Önder Göçgün, "Bir Mevlevî Şâiri Şeref Hanım", II. Milli Mevlânâ Kongresi, (Tebliğler), 3-5 Mayıs 1986, Konya 1987, s. 287-293. Şeref Hanımın hayatı, edebî şahsiyeti ile ilgili geniş bilgi için bk. Yusuf Mardin, Şâir Şeref Hanım, Ankara 1994.
117. Son Asır Türk Şâirleri, III, 475. Bir Gazeline örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, III, 475.
118. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1015. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1015-1017.
119. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1094-1095. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1096-1099.
120. Bursalı Mehmet Tahir, Kırım Meşâhiri, (hızl. Hasan Aksoy), İstanbul 1989, s. 82-83.
121. Son Asır Türk Şâirleri, I, 78-79.
122. Bursalı Mehmet Tahir, Aydın Vilayetine Mensub Ulemâ Şuarâ Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli, İzmir 1990, s. 79-80.
123. Son Asır Türk Şâirleri, X, 1755-1756. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, X, 1756.
124. Mehmet Tahir, a.g.e., s. 81.
125. Son Asır Türk Şâirleri, II, 372-373; Kırım Meşâhiri, s. 81-82.
126. Osmanlı Müellifleri, I, 386-387; Son Asır Türk Şâirleri, IX, 1566-1571. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, IX, 1573-1575.
127. Ahmet Sevgi, "XIX. Yüzyıl Mevlevî Şâirlerinden Mehmet Şefik Efendi ve Dîvânçesi", VI. Milli Mevlânâ Kongresi, (Tebliğler), 24-25 Mayıs 1992, Konya 1993, s. 131-138.
128. Osmanlı Müellifleri, I, 287; Son Asır Türk Şâirleri, VII, 1153. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VII, 1154-1155.
129. Osmanlı Müellifleri, I, 367; Son Asır Türk Şâirleri, IX, 1612-1614. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, IX, 1614-1615.
130. Osmanlı Müellifleri, I, 331; Son Asır Türk Şâirleri, VIII, 1366-1370. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1370-1372.
131. Son Asır Türk Şâirleri, IV, 712-714. Bir gazeline örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, IV, 712-714.
132. Osmanlı Müellifleri, I, 369-370; Son Asır Türk Şâirleri, IX, 1658/1659. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, IX, 1659-1661.
133. Son Asır Türk Şâirleri, VIII, 1382-1383. Şiirlerine örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, VI, 1383.
134. Son Asır Türk Şâirleri, II, 209-210.
135. Son Asır Türk Şâirleri, IV, 702-704. Bir Gazeline örnek için bk. Son Asır Türk Şâirleri, IV, 704.
136. Son Asır Türk Şâirleri, IV, 863-865.
137. Sefine-i Evliya, I, 332-342; Son Asır Türk Şâirleri, X, 1820-1822; T. Olgun, Çilehâne Mektupları. Şiirlerine örnek için bk. Sefine-i Evliya, I, 332-342; Son Asır Türk Şâirleri, X, 1822-1823; Çilehâne Mektupları, s. 29-182.
138. Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, İstanbul 1955, s. 1-3. Hüsrev Subaşı, "Hattat Osmanlı Padişahları", Osmanlı, Yeni Tükiye Yayınları, Ankara 1999, XI, s. 52-60.
139. Şahabettin Uzluk, Mevlevîlikte Resim ve Resimde Mevlevîler, Ankara 1957, s. 2; Hamit Arbaş, "Mevlevî Sanatçıları", Osmanlı, Ankara 1999, XI, 93-99.
140. A. Gölpınarlı, Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik, s. 3; H. Arbaş, a.g.m., s. 93.
141. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar isimli kitabında, bu sahada telif edilmiş eserleri tanıtan bir giriş yazmıştır. Bk. Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, İstanbul 1955, s. 1-14. Ayrıca, XIX. asra kadar yetişmiş Mevlevî hattatlar ve geniş bibliyografya için bk. A. H. Bayat, a.g.m., s. 85-99; Z. Cihan Özsayiner, "Mevlevî Hattatlar", IX. Vakıf Haftası Kitabı (Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlânâ ve Mevlevîhânelerin Yeri Seminerleri), 2-4 Aralık 1991, Ankara 1992, s. 124-125; H. Anbaş, a.g.m., s. 98-99.
142. Hasan Özönder, Mevlevîlerde Hat ve Hattat Sıdkî Dede", II. Milli Mevlânâ Kongresi, (Tebliğler), 3-5

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

- Mayıs 1986, Konya 1987, s. 129-131.
143. Mehmed Önder, "Türk Hat Sanatında Sikkeli Yazı Levhaları", Antika, Sayı: 36, 1988, s. 36-37; Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 125; H. Özönder, a.g.m., s. 130.
144. A. Alpaslan, a.g.m., s. 21; Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 125.
145. Ali Haydar Bayat, "Hüsn-ü Hat Sanatında Mevlevîlik ve Mevlevîler", IV. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 12-13 Aralık 1989, Konya 1990, s. 81; Şevket Rado, Türk Hattatları, İstanbul ty., s. 206-207.
146. Mevlevî hattatların yüzyıllara göre dağılımı ve kaynaklar için bk. Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 125-127; H. Arbaş, a.g.m., s. 95-99.
147. Son Hattatlar, s. 512; Ş. Rado, a.g.e., s. 210; Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 126.
148. Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 126.
149. Son Hattatlar, s. 370-371; Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 127.
150. Son Hattatlar, s. 360-361.
151. Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 127.
152. Son Hattatlar, s. 810-813. Ayrıca diğer eserleri için bk. a. yer.
153. Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 127. Bu minyatür için bk. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 76-77; A. S. Ünver Defterleri, Süleymaniye Kütüphanesi, Def. No: 77.
154. Son Hattatlar, s. 586-589.
155. Son Hattatlar, s. 745-747.
156. Oral Onur, Edirne Hat Sanatı, İstanbul 1985, s. 79-80.
157. Sıdkî Dede ile ilgili geniş bilgi için bk. H. Özönder, a.g.m., s. 131-149.
158. Son Hattatlar, s. 80-84.; Halil Can, "Ebedileşen Dehalarımız Emin Dede", Türk Musikisi Dergisi, I/4, s. 2-3, 23, I/5, 4-5, 20, 1948; İ. Hakkı Baltacıoğlu, "Emin Dede", Yeni Adam, sayı: 530, 1945, s. 1, 3, 11.
159. Son Hattatlar, s. 374-376.
160. Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 127-128. Ayrıca, Veli Sabri Uyar, Konya Dergisinde seri halinde telif ettiği "Hattatlar Armağanı" isimli makalelerinde Konyalı hattatları anlatmış ve bunlar içerisinde Mevlevî olan hattatlardan; Cemalettin Çelebi (ö. 1928), Abdülhamid Efendi (ö. 1887), Şemszâde Derviş Ahmed (ö. 1943), Hafız Abdurrahman Vehbi (ö. 1253/1836), Fehmi Efendi (ö. 11902) gibi hattatların hayat hikayelerine kısaca yer vermiştir. Bk. V. Sabri Uyar, "Hattatlar Armağanı", Konya, sy. 93-94, 95-96, 116-117, 120-121, 123-124, yıl: 1946-1949.
161. Şehabettin (Uzluk), "Türk Nakş Tarihinde Mevlevîler", Milli Mecmua, sy. 42, 1 Ağustos 1341, s. 680.
162. Mesnevî, I, 242-444; Şehabettin Uzluk, Mevlânâ'nın Ressamları, Konya 1945, s. 5-6.
163. Eflaki, a.g.e., I, 459-460; Elif Nâci, "Mevlânâ'nın Portreleri", Yeni Musiki Mecmuası, XIII/154, (Aralık 1960), s. 694-695.
164. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 14-15; O. Turan, a.g.e., s. 391-392.
165. Şehabettin Uzluk, Mevlevîlikte Resim ve Resimde Mevlevîler, Ankara 1957. XIX. asra gelinceye kadar Mevlevîlerin resimle ilgili ortaya koydukları ve ressam Mevlevîler için bk. a. yer.
166. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 66-68; Malik Arsel, Türklerde Dînî Resimler, İstanbul 1967, s. 77; Celal Esat Arseven, "Yazı Resimler", Yedigün, XVIII, 1973, s. 12-13.
167. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 68.
168. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 69.
169. M. Ziya, İstanbul ve Boğaziçi, I, 354-355; Ş. Uzluk, a.g.e., s. 70
170. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 70-71.
171. Ş. Uzluk, a.g.e., s. 71.

YENİLEŞME DÖNEMİ KÜLTÜR VE SANATINA KATKIDA BULUNAN MEVLEVİLER VE MEVLEVÎ DERGÂHLARINDA GÜZEL SANATLAR

- 172.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 72-73.
- 173.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 73-75.
- 174.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 75-76.
- 175.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 76-77; Z. C. Özsayiner, a.g.m., s. 127. Bu minyatür için bk. A. S. Ünver Defterleri, Süleymaniye Kütüphanesi, Def. No: 77.
- 176.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 78.
- 177.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 37; H. Arbaş, a.g.m., s. 96.
- 178.H. Arbaş, a.g.m., s. 96.
- 179.S. N. Ergin, a.g.e., II, 498-499.
- 180.Uğur Derman, a.g.m., s. 68; A. Haydar Bayat, a.g.m., s. 84; H. Arbaş, a.g.m., s. 96.
- 181.A. Süheyl Ünver-Gülgün Mesara, Türk İnce Oyma Sanatı Kaatı', Ankara 1980, s. 14-16, 23-26; A. Haydar Bayat, a.g.m., s. 84-85.
- 182.Uğur Derman, a.g.m., s. 68; a. mlf. "Makta", Âletler ve Âdetler, İstanbul 1987, s. 45-46; A. Haydar Bayat, a.g.m., s. 82; H. Arbaş, a.g.m., s. 96.
- 183.Ş. Uzluk, a.g.e., s. 75. U. Derman, "Kalem", İslam Düşüncesi, sy. 3, 1967, s. 173-174;.
- 184.Hakkak olan Feyzullah Dede, 1251/1835 yılında Atpazari Osman Efendi Türbesi'nde bulunan manzumeyi ahşap üzerine oyarak yazmıştır. Bk. H. Özönder, Hasan Özönder, "Kıbrısta Mevlevîlik ve Mevlevîler" VI. Milli Mevlânâ Kongresi (24-25 Mayıs 1992) Tebliğler, Konya 1993, s. 110.
- 185.A. Süheyl Ünver, "Türk İnce Sanatları Tarihi Üzerine", Atatürk Konferansları I, Ankara, 1964, 103-153; A. Haydar Bayat, a.g.m., s. 83.
- 186.Sicill-i Osmanî, IV/II, 578; S. N. Ergun, Türk Musikisi Antolojisi, II, 424-428. O. N. Peremeci, Edirne Tarihi, s. 280.
- 187.A. S. Ünver, a.g.m., s. 103-153;.
- 188.Hoş Sada, s., 198-200.
- 189.Örcün Barışta, "İşlemelerde Bazı Mevlevî Sembolleri (XIX. ve XX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Dönemi)", SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 2, Konya 1996, s. 143-153.
- 190.Ahmed Gülşeniyü'l-Mevlevî'nin yaptığı 1224/1809 tarihli, mevlevî sikkesi şeklindeki saat Topkapı Sarayı "saatler galerisi"nde bulunmaktadır. Bk. U. Derman, "Mevlevîlikte Sanat", s. 69.
- 191.Abdülbakî (Baykara), "Sanatkar Mevlevîler", Milli Mecmua, sy. 25, 1340/1921, s. 402; U. Derman, "Mevlevîlikte Sanat", s. 68-69.
- 192.U. Derman, "Mevlevîlikte Sanat", s. 69.